

L. Tjoonk

Med. No. 410

DE LANDBOUW IN RIJSSEN

SIGN: L27-410
EX. NO: B
MLV:

Augustus 1989

**Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek**

REFERAAT

DE LANDBOUW IN RIJSSEN

Tjoonk, L.

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1989

Mededeling 410

ISBN 90-5242-031-9

61 p., tab., fig.

Beschrijving van de structuur van de landbouw in een toekomstig landinrichtingsgebied van bijna 3200 ha in Overijssel. Op basis van gegevens van CBS-landbouwtellingen en aanvullende informatie worden veranderingen in de structuur van de landbouw in de periode 1983-1988 geanalyseerd. Daarnaast wordt een schets gegeven van de mogelijke toekomstige ontwikkelingen zonder landinrichting tot 1998.

Overijssel/Landbouw/Landinrichting/Rundveehouderij/Structuur

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Tjoonk, L.

De landbouw in Rijssen / L. Tjoonk. - Den Haag :

Landbouw-Economisch Instituut. - Fig., tab. -

(Mededelingen / Landbouw-Economisch Instituut ; 410)

ISBN 90-5242-031-9

SISO 630.8 UDC 631/632(492*7460) NUGI 835

Trefw.: landbouw ; Rijssen.

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

	Blz.
SAMENVATTING	5
1. INLEIDING	9
1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek	9
1.2 Korte schets van het gebied	10
1.2.1 Ruimtelijk beleid	10
1.2.2 Externe produktie-omstandigheden	13
2. ALGEMENE AGRARISCHE ONTWIKKELING	15
2.1 Aantal bedrijven	15
2.2 Grondgebruik en produktiesamenstelling	17
2.3 Bedrijven, grond en produktie naar type	21
2.4 Oppervlakte grond, grondverkeer en bedrijfs- opervlakte	22
2.5 Arbeidskrachten	24
2.5.1 Aantal en kenmerken	24
2.5.2 Leeftijdsopbouw van de bedrijfshoofden en bedrijfsopvolgingssituatie op hoofd- beroepsbedrijven	25
3. ONTWIKKELINGEN IN DE PRODUKTIETAKKEN	27
3.1 Rundveehouderij	27
3.1.1 Inleiding	27
3.1.2 Omvang van de veestapel per bedrijf	28
3.1.3 Melkproduktie per koe	32
3.1.4 Bedrijfskenmerken naar staltype en bedrijfs grootte	35
3.1.5 Verkaveling op de bedrijven met melkkoeien	37
3.2 Overige produktietakken	38
3.3 Mestwetgeving	39
3.4 Ruwvoervoorziening	42
4. BEDRIJFSOMVANG EN INKOMENSSITUATIE	45
5. VERWACHTE ONTWIKKELINGEN IN DE PERIODE 1988-1998 ZONDER LANDINRICHTING	49
5.1 Inleiding	49
5.2 Ontwikkeling van het aantal bedrijven	49
5.3 De totale oppervlakte cultuurgrond en het grondgebruik	50
5.4 Rundveehouderij	51
5.4.1 Melkvee	51
5.4.2 Jongvee	52
5.4.3 Mestvee	53

INHOUD (vervolg)

	Blz.
5.4.4 Rundvee	53
5.5 Intensieve veehouderij	54
6. DISCUSSIE EN SLOTOPMERKINGEN	55
6.1 Discussie	55
6.2 Slotopmerkingen	56
LITERATUUR	57
BIJLAGEN	58

Samenvatting

Het ruilverkavelingsgebied "Rijssen" is gelegen in Twente. Het grootste deel ligt in de gemeenten Rijssen en Wierden. Een klein deel ligt in de gemeenten Hellendoorn en Holten. De totale oppervlakte van het gebied bedraagt 3180 ha. De geregistreerden binnen de blokgrens hebben in 1988 2548 ha (gemeten maat) cultuurgrond in gebruik.

De verkavelingssituatie in "Rijssen" laat te wensen over. Het gemiddeld aantal kavels op de hoofdberoepsbedrijven bedraagt bijna zes met een gemiddelde oppervlakte van bijna drie ha. Van de hoofdberoepsbedrijven met melkvee heeft driekwart een huiskavel die minder dan 60% van de bedrijfsoppervlakte uitmaakt. Met name op melkveebedrijven met een te kleine huiskavel wordt hierdoor een optimale bedrijfsvoering belemmerd. Verder is plaatselijk de waterbeheersing onvoldoende en de ontsluiting van grond en gebouwen ontoereikend.

Sterkere afname verwacht van het aantal bedrijven

Het aantal hoofdberoepsbedrijven in "Rijssen" is gedaald van 139 in 1983 tot 133 in 1988. Het aantal nevenbedrijven dat in 1983 63 bedroeg, bleef gelijk.

In de komende tien jaar wordt een afname van het aantal hoofdberoepsbedrijven verwacht tot 115 in 1998. Vooral kleinere grupstalbedrijven zullen worden opgeheven. Het kan voor oudere bedrijfshoofden op deze bedrijven die dikwijls geen opvolger hebben aantrekkelijk zijn het melkquotum te gelde te maken.

Het aantal nevenbedrijven zal kunnen dalen tot 55. Onder invloed van de superheffing is de vraag naar ruwvoeder (snijmais) afgenomen. Hierdoor kan het voor nevenberoepers minder aantrekkelijk zijn grond aan te houden om daarop snijmais te verbouwen voor de verkoop.

Het aandeel van de nevenbedrijven zal ook in 1998 relatief hoog (32%) zijn.

Weinig verandering in oppervlakte cultuurgrond en grondgebruik

Tussen 1983 en 1988 is de geregistreerde oppervlakte cultuurgrond in "Rijssen" toegenomen van 2454 ha tot 2548 ha. In 1988 is hiervan 2144 ha (84%) in gebruik door hoofdberoepsbedrijven.

Naar verwachting zal de totale oppervlakte cultuurgrond in 1998 2550 ha bedragen, waarvan 2200 ha (86%) op de hoofdberoepsbedrijven.

Zowel op de hoofdberoeps- als de nevenbedrijven is in 1983 en 1988 vrijwel alle cultuurgrond in gebruik als grasland of voor de verbouw van snijmais. Verwacht wordt dat dat in 1998 ook het geval zal zijn.

Rundveehouderij is en blijft de belangrijkste produktietak

Hoewel sinds 1983 de produktieomvang van de rundveehouderij 1), gemeten in sbe, in "Rijssen" met 7% is verminderd, neemt deze produktietak in 1988 toch nog 71% van de totale produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven voor zijn rekening.

Ondanks een relatief sterke groei op de hoofdberoepsbedrijven van de produktieomvang van de intensieve veehouderij en de akker- en tuinbouw (beide met 28%), bleef het aandeel van deze beide produktietakken in de totale produktieomvang in 1988 beperkt tot respectievelijk 23% en 6%. Hierbij dient nog opgemerkt te worden dat de groei van de produktieomvang van de akker- en tuinbouw vooral is toe te schrijven aan een uitbreiding van de snijmaisteelt.

Per saldo is de totale produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven in 1988 maar iets groter dan in 1983. Omdat op de nevenbedrijven de produktieomvang in 1988 24% kleiner is dan in 1983, is de totale produktieomvang op beide groepen bedrijven samen in "Rijssen" sinds 1983 met 5% afgenomen.

Onder invloed van de veronderstelde voortgezette produktiebeperking in de melkveehouderij, zal de produktieomvang van de rundveehouderij verder dalen. Omdat de produktieomvang van de intensieve veehouderij en de akker- en tuinbouw naar verwachting ongeveer gelijk zal blijven, betekent dit dat de totale produktieomvang in "Rijssen" in de komende tien jaar verder zal dalen en het aandeel van de rundveehouderij daarin eveneens.

Veranderingen binnen de rundveehouderijsector

Tussen 1983 en 1988 is in "Rijssen" het aantal hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien gedaald van 131 tot 120. Van de 120 bedrijven met melkvee in 1988 behoren er 72 tot de zuivere melkveebedrijven, 24 tot de overwegend melkveebedrijven en ook 24 tot de overige bedrijven. De tien intensieve veehouderijbedrijven en 3 van de overige bedrijven houden geen melkvee.

Het aantal hoofdberoepsbedrijven met jongvee is gedaald van 129 tot 124, terwijl dat met mestvee steeg van 62 tot 77.

Wanneer er in 1998 naar verhouding evenveel hoofdberoepsbedrijven melkvee houden als in 1988, dan zullen er in 1998 104 bedrijven met melkkoeien zijn. Als het percentage bedrijven met mestvee toe zou nemen tot 75 in 1998, dan zullen er in dat jaar 86 bedrijven met mestvee zijn.

Het aantal melkkoeien op de hoofdberoepsbedrijven is gedaald van 5107 in 1983 tot 4366 in 1988. Bij een gelijkblijvend melkquotum in het ruilverkavelingsgebied "Rijssen" zal het aantal stuks melkvee in 1998 bepaald worden door de ontwikkeling van de

1) Exclusief snijmais.

melkproduktie per koe. Wanneer deze zou stijgen van gemiddeld 6000 kg in 1988 tot gemiddeld 7000 kg in 1998, dat kunnen er in laatstgenoemd jaar nog ongeveer 3800 melkkoeien gehouden worden.

Gelet op de verwachte afname van het aantal hoofdberoepsbedrijven met melkvee, zal het gemiddeld aantal stuks melkvee per bedrijf in 1998 toch nog even groot kunnen zijn als in 1988, namelijk 36.

Het aantal stuks jongvee op de hoofdberoepsbedrijven is eveneens gedaald, en wel van 3504 in 1983 tot 3240 in 1988. Wanneer voor 1998 wordt aangehouden dat er nog 70 stuks jongvee per 100 melkkoeien zullen worden gehouden, dan bedraagt het aantal stuks jongvee in dat jaar ongeveer 2660.

Meer mestvee

Tegenover een afname van het aantal stuks melk- en jongvee tussen 1983 en 1988 op de hoofdberoepsbedrijven staat een sterke toename van het aantal stuks mestvee. Dit aantal steeg namelijk van 440 tot 1020. In de komende jaren wordt een verdere stijging mogelijk geacht tot ruim 1600 in 1998. Die verwachting is gebaseerd op de veronderstelling dat de rundveehouders er zoveel mogelijk naar zullen streven om door de verdere inkrimping van de melk- en jongveestapel vrijkomende standplaatsen te herbezetten met mestvee.

Gebaseerd op de aantallen stuks rundvee en de oppervlakte voedergewassen (grasland + snijmais) is de veedichtheid, uitgedrukt in het aantal grootvee-eenheden per ha voedergewassen, in "Rijssen" op de hoofdberoepsbedrijven gedaald van 3,4 in 1983 tot 3,0 in 1988. Naar verwachting zal dit kengetal verder dalen tot 2,7 in 1998. Hierdoor zal een groter aantal bedrijven zelf in toenemende mate in de ruwvoerbehoefte kunnen voorzien. Ook dan zullen er echter bedrijven zijn die nog ruwvoer moeten aankopen. Dit ruwvoer kan dan wellicht binnen het gebied zelf worden aangekocht. Op bedrijven waar de veedichtheid nu al relatief laag is zou ruwvoer kunnen worden verbouwd voor de verkoop. Ook is, bij een gemis van alternatieve aanwendingsmogelijkheden, een verdere extensivering van het grondgebruik denkbaar door vermindering van de stikstofgift.

Inkomensmogelijkheden

Op veel bedrijven laat de inkomenspositie te wensen over. Noch in de melkveehouderij, noch in de intensieve veehouderij mag gerekend worden op een groei van de produktieomvang. Groei van de produktieomvang per bedrijf en per arbeidskracht is dan alleen nog mogelijk door een vermindering van het aantal bedrijven of arbeidskrachten. Nu deze mogelijkheid beperkt is, wordt het des te belangrijker om tegen zo laag mogelijke kosten te produceren. Landinrichting kan hieraan bijdragen door verbetering van de verkaveling, de ontsluiting en de waterbeheersing. Voor melkveehou-

ders die over een te kleine huiskavel beschikken, is vooral vergroting van deze kavel van belang. Zij kunnen dan hun koeien gedurende een langere periode bij huis weiden. Hierdoor kan worden bespaard op mechanische- en krachtvoerkosten. Bovendien biedt het meer mogelijkheden om de bedrijfsvoering aan te passen aan zich wijzigende omstandigheden. De bedrijfsvoering wordt daardoor flexibeler. De tijd die door een betere verkaveling en ontsluiting beschikbaar komt kan aangewend worden om, door daaraan meer aandacht te schenken, de kwaliteit van de veestapel en de voederwinning te verbeteren. Hierdoor kan het saldo per melkkoe en per ha cultuurgrond stijgen.

1. Inleiding 1)

1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek

De drie provinciale landbouworganisaties in Overijssel, te weten de Overijsselse Landbouw Maatschappij (O.L.M.), de Aartsdiocesane Boeren- en Tuindersbond (A.B.T.B.) en de Christelijke Boeren- en Tuindersbond (C.B.T.B.) hebben op 23 juni 1983 een aanvraag tot ruilverkaveling voor gebieden in de gemeenten Rijssen, Wierden, Hellendoorn en Holten ingediend bij het College van Gedeputeerde Staten van Overijssel.

In november 1985 is de zienswijze van de Centrale Landinrichtingscommissie voor het landinrichtingsgebied "Rijssen" verschenen. Op 25 februari 1987 hebben Provinciale Staten van Overijssel besloten het gebied "Rijssen" voor te stellen voor plaatsing op het voorbereidingsschema. Zij hebben daarbij ingestemd met de in de zienswijze opgenomen gegevens en standpunten.

Ten behoeve van de voorbereiding van het landinrichtingsproject zal een landbouwstructuuradvies worden opgesteld. Hierin zullen de wensen van de land- en tuinbouw ten aanzien van de inrichting van het gebied worden aangegeven. In het kader hiervan heeft de Landinrichtingsdienst het Landbouw-Economisch Instituut (LEI) verzocht een onderzoek in te stellen naar de ontwikkeling van de land- en tuinbouw in dit gebied.

Dit rapport geeft een beeld van de huidige situatie van de land- en tuinbouw en de recente ontwikkelingen daarin. Tevens is getracht een beeld te schetsen van de situatie zonder landinrichting in 1998.

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van gegevens uit de landbouwtellingen 2) van 1983 en 1988. Deze gegevens zijn aangevuld met gegevens uit andere bronnen (o.a. LEI-boekhoudnet) en van personen met een grondige kennis van de plaatselijke situatie.

-
- 1) De in dit hoofdstuk opgenomen informatie is voor een belangrijk deel ontleend aan de Nota inzake overwegingen en uitgangspunten ex artikel 20, 2e lid van de Landinrichtingswet voor het in voorbereiding nemen van de ruilverkaveling "Rijssen". Vastgesteld door de minister van Landbouw en Visserij bij besluit nr. J.5381 d.d. 10 juli 1987.
 - 2) Voor begripsomschrijving zie bijlage 1.

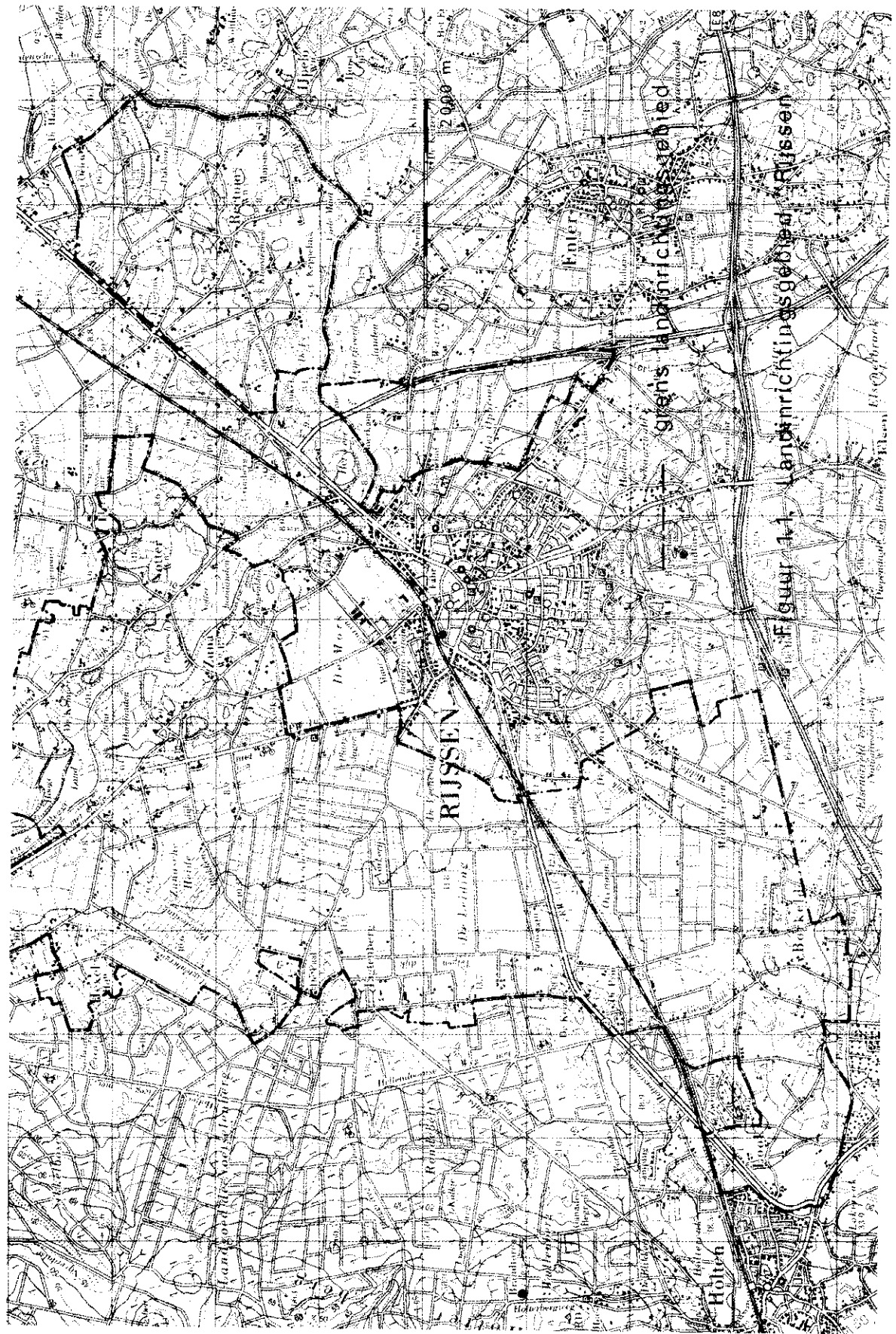
1.2 Korte schets van het gebied

1.2.1 Ruimtelijk beleid

Het gebied "Rijssen" betreft een drietal los van elkaar gelegen gebieden. Een van de gebieden ligt globaal tussen Rijssen en Nijverdal met aan de westzijde de Holterberg, een ander gebied ligt ten oosten van Rijssen met als oostgrens de provinciale weg 15 en als zuidgrens de Rijsserberg. Het derde gebied ligt globaal tussen rijksweg 343 en de waterlopen Eksosche Aa en Beneden Regge. De begrenzing van de drie gebieden is aangegeven in figuur 1.1. Het gebied "Rijssen", dat als één te herverkavelen blok wordt aangemerkt, beslaat een oppervlakte van ongeveer 3200 ha. Het grootste deel hiervan ligt in de gemeenten Rijssen en Wierden. Verder liggen kleine delen in de gemeenten Hellendoorn en Holten. Uitgezonderd het dorp Rijssen zelf en de Rijsserberg ligt de gehele gemeente Rijssen binnen de bloksgrens. Het gebied maakt in zijn geheel deel uit van het waterschap Regge en Dinkel.

Het gebied "Rijssen" behoort volgens de Nota Landelijke Gebieden tot de gebieden met afwisselend landbouw, natuur en andere functies in kleinere ruimtelijke eenheden. Het ruimtelijk beleid is gericht op het bieden van ontwikkelingsmogelijkheden aan de landbouw, de recreatie, de natuur en andere functies in een fijnmazige en sterk vervlochten structuur.

Het provinciaal ruimtelijk beleid is vastgelegd in het herziene streekplan Twente dat in januari 1985 is vastgesteld. In dit streekplan wordt voor het landelijk gebied een globale indeling in vier zones aangegeven. Voor het gebied "Rijssen" zijn vooral de zones I en II van belang. Bijna de helft van het gebied "Rijssen" valt namelijk in zone I en ook bijna de helft in zone II. Verder behoren enkele kleine gebiedjes met een oppervlakte van slechts enkele procenten van het gebied "Rijssen" tot zone III. Zone I wordt gekenmerkt door cultuurgronden in een groot- en middenschalg landschap. Het beleid is in deze zone gericht op het bevorderen van de agrarische ontwikkeling. Tot zone I behoort het gebied ten westen van de provinciale weg Rijssen-Nijverdal met uitzondering van de Zunasche Heide en het Ligtenbergerveld. Verder het gebied ten zuid-oosten van Rijssen en het Opbroek ten oosten van Rijssen. Zone II wordt gekenmerkt door cultuurgronden in door groenstructuur vaak matig kleinschalig, tamelijk besloten landschap zonder bebouwing. Andere kenmerken zijn de aanwezigheid van reliëf (o.a. essen), het voorkomen van natuurwaarden en bossen met een accent op de houtteelt. Het beleid is in deze zone gericht op het bevorderen van de agrarische ontwikkeling, waaronder begrepen de aanleg van produktiebos. De aanwezige natuur- en landschapswaarden moeten daarbij in wezenlijke trekken worden gehandhaafd. Waar mogelijk moet de ontwikkeling van nieuwe landschapswaarden worden bevorderd. Tot zone II behoren de gebieden ten oosten van de provinciale weg Rijssen-Nijverdal, het gebied rond Rectum, de Zunasche Heide en Ligtenbergerveld.

RUISSEAU

Holten

Landmnrchtungsgebiet Ruisseau

2000 m

Landmnrchtungsgebiet

Voorts wordt in het streakplan voor het gebied "Rijssen" ten aanzien van de openluchtrecreatie vermeld dat het recreatief medegebruik zal worden bevorderd in de zones II en III rond de grotere kernen. Tenslotte is voorzien in een uitbreiding van het dorp Rijssen in westelijke richting ("De Veene-slagen").

Alle vier gemeenten met gronden binnen het gebied "Rijssen" hebben een vigerend bestemmingsplan buitengebied: Rijssen sinds 1978, Wierden sinds 1976. Hellendoorn sinds 1975 en Holten sinds 1971. Voor Rijssen en Wierden zijn door Gedeputeerde Staten herziene bestemmingsplannen vastgesteld. Tegen beide plannen is echter beroep bij de Kroon ingesteld. Voor Hellendoorn en Holten is een herziening in voorbereiding. Volgens deze plannen heeft circa 78% van de oppervlakte van het gebied "Rijssen" de bestemming "agrarisch gebied, circa 16% de bestemming "agrarisch gebied met landschappelijke waarde" en circa 6% "agrarisch gebied met grote landschappelijke waarde".

In de gebieden met landschappelijke waarde of met grote landschappelijke en/of natuurwetenschappelijke waarde zijn aanlegvergunningen vereist voor werken die in het kader van landinrichting worden uitgevoerd.

Het vestigen van landbouwbedrijven zal aan de vigerende bestemmingsplannen getoetst moeten worden. In de meeste gevallen kan dit door een uitwerking van het bestemmingsplan volgens artikel 11 WRO geschieden.

Voor de gemeente Rijssen geldt een in 1980 vastgesteld structuurplan, waarin als dorpsuitbreidingen voor Rijssen zijn opgenomen een uitbreiding in westelijk richting ("de Veene-slagen") en een latere uitbreiding in oostelijk richting ("Het Opbroek").

1.2.2 Externe produktie-omstandigheden

In het gebied "Rijssen" hebben geologische processen en menselijk ingrijpen geleid tot een grote variatie in bodemstypen:

- de humuspodzolgronden komen voor ter plaatse van jonge heide-ontginningen en worden aangetroffen aan de voet van de stuwwallen. Deze gronden zijn in het algemeen droogtegevoelig;
- de beekerdgronden komen voor in de dalvormige laagten rond Rectum, Zuna en in het Opbroek. Deze gronden zijn matig trapgevoelig;
- de gooreerdgronden komen voor in de buurt van de Zunasche Heide en Overtoom. Deze gronden zijn pleksgewijs nat dan wel droogtegevoelig;
- de moerige podzolgronden komen voor op de overgang van beekerd- en humuspodzolgronden. Deze gronden zijn nat en trapgevoelig;
- de veengronden komen plaatselijk in de beekdalen voor. Zij zijn eveneens nat en trapgevoelig;
- de enkeerdgronden komen voor op de hogere delen bij Notter en elders verspreid in het gebied.

Het gebied is vrij vlak en steile overgangen van hoog naar laag komen maar weinig voor.

De afwatering in het gebied vindt plaats door de in noord-westelijke richting lopende Midden-Regge. De belangrijkste hoofdwaterlopen die hier op aansluiten zijn de Maatgraven ten noorden van Rijssen en de Eksosche Aa ten oosten van Rectum. De Midden-Regge en de Eksosche Aa zijn van oorsprong natuurlijke beken die in de loop van de tijd genormaliseerd zijn.

Het vrij intensieve waterlopenstelsel is pleksgewijs grillig van vorm. Hier en daar zijn de afmetingen onvoldoende voor de huidige landbouwkundige droogleggingseisen. De optredende wateroverlast is niet alleen toe te schrijven aan gebreken in het waterlopenstelsel maar ook aan een gebrekkige detailontwatering, het optreden van schijngrondwaterspiegels en het voorkomen van kwel aan de flanken van de stuwwallen. Wateroverlast treedt met name op in een veelal smalle strook langs de beken en ter plaatse van de Zunasche Heide. Rekening houdend met de droogtegevoeligheden van sommige gronden is het nodig aandacht te schenken aan de conservering van water en aan waterinlaatmogelijkheden.

De ontsluiting van het gebied wordt gekenmerkt door een grillig patroon van verharde en onverharde plattelandswegen. Het gebied wordt voorts doorsneden door de rijksweg 343 van Holten naar Almelo met parallel hieraan een spoorlijn. Dwars door het gebied loopt verder de rijksweg van Rijssen naar Nijverdal.

Ondanks een relatief dicht wegenstelsel zijn niet alle gebouwen en gronden ontsloten door verharde wegen. Met name in de gebieden rond Notter, Rectum, Zuna, het Opbroek en in de Leiding laat de ontsluiting te wensen over. De hier voorkomende zandwegen zijn bij natte weersomstandigheden moeilijk berijdbaar als gevolg van spoor- en plasvorming. Ook is een aantal van de verharde plattelandswegen te smal en te licht van constructie voor het steeds zwaarder wordende landbouwverkeer.

Gemiddeld hebben de hoofdberoepsbedrijven in "Rijssen" in 1988 bijna zes kavels met een gemiddelde oppervlakte van bijna drie ha. Het percentage bedrijven met een huiskavel van minder dan 60% van de totale oppervlakte cultuurgrond bedraagt 75.

De verkaveling op de bedrijven met melkkoeien zal in 3.1.5 nader aan de orde komen.

2. Algemene agrarische ontwikkeling

2.1 Aantal bedrijven

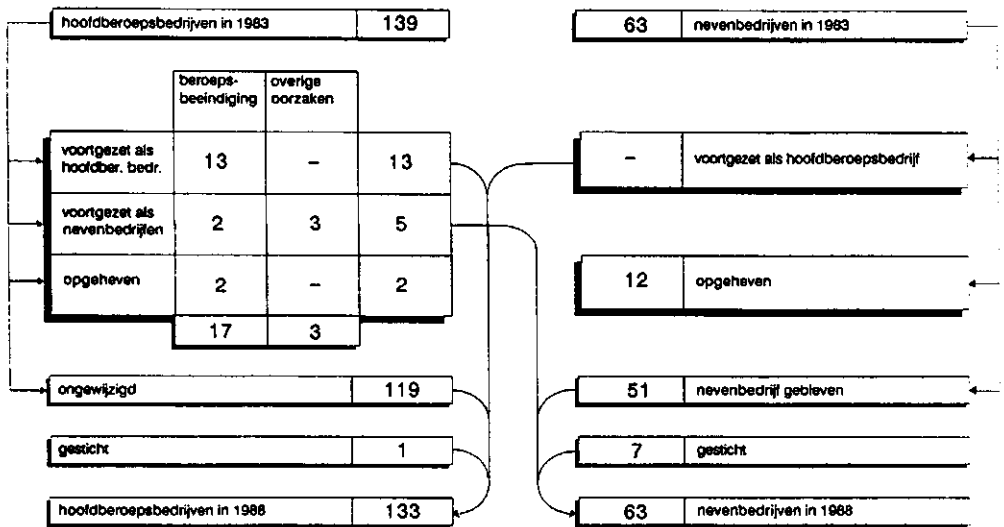
In 1988 waren er in het landinrichtingsgebied "Rijssen" 196 agrarische bedrijven, waarvan 133 (68%) hoofdberoepsbedrijven en 63 (32%) nevenbedrijven 1). Onder de nevenbedrijven is ook één bedrijf opgenomen dat hiertoe eigenlijk niet behoort. Het betreft namelijk een flinke oppervlakte cultuurgrond die tijdelijk nog door een gemeente wordt geëxploiteerd in afwachting van de realisering van de niet-agrarische bestemming. Deze cijfers hebben betrekking op de bedrijven die met hun bedrijfsgebouwen binnen het studiegebied liggen en tevens een bedrijfsomvang hebben van 10 sbe 1) of meer. Verreweg de meeste bedrijfshoofden op de hoofdberoepsbedrijven werken uitsluitend op het eigen bedrijf; 9% van hen doet er iets naast. Ruim de helft van de bedrijfshoofden op de nevenbedrijven heeft een hoofdberoep buiten de land- of tuinbouw. De overigen zijn rustende (niet-) agrariërs met enig grondgebruik en/of enkele stuks vee.

Op basis van informatie van personen die goed bekend zijn met de streek zijn de bedrijven ingedeeld in hoofdberoeps- en nevenbedrijven. Dit is gedaan om een beter inzicht te krijgen in de mate waarin de bedrijfshoofden voor hun inkomen afhankelijk zijn van de inkomsten uit het eigen agrarisch bedrijf. Dit maakt de gegevens over de landbouw in het landinrichtingsgebied "Rijssen" goed vergelijkbaar met die van het eveneens in Twente gelegen landinrichtingsgebied "Saasveld-Gammelke", (J.M. van den Hoek, 1988) waar de bedrijven op dezelfde wijze zijn ingedeeld. Vergelijking met gebieden waar niet zo'n indeling heeft plaats gehad, stuit echter op bezwaren. Omdat van het landinrichtingsgebied "Rijssen" het overgrote deel binnen de gemeenten Rijssen en Wierden ligt, zal in voorkomende gevallen om een indruk te krijgen van de landbouw in een grotere regio, de landbouw in deze twee gemeenten tezamen op basis van CBS-landbouw-meitellinggegevens worden vergeleken met die in Overijssel en/of Nederland.

Op basis van informatie van streekkenners is het percentage nevenbedrijven in "Rijssen" (32) iets lager dan in Saasveld-Gammelke (38). Op basis van mitellinggegevens bedroeg het percentage nevenbedrijven in de gemeenten Rijssen en Wierden in 1987 - het cijfer voor 1988 is (nog) niet bekend - 23 en in Overijssel 20.

Figuur 2.1 geeft een beeld van de ontwikkeling van het aantal bedrijven in "Rijssen" in de periode 1983-1988.

1) Voor de begripsomschrijvingen wordt verwezen naar bijlage 1.

Figuur 2.1 *Veranderingen in het aantal hoofdberoeps- en nevenbedrijven in de periode 1983-1988*

Per saldo is tussen 1983 en 1988 het aantal hoofdberoepsbedrijven met zes verminderd. In totaal waren twintig hoofdberoepsbedrijven bij een mutatie betrokken. Hiervan werden er dertien als hoofdberoepsbedrijf en vijf als nevenbedrijf voortgezet. Voorts werden twee hoofdberoepsbedrijven opgeheven en werd er één gesticht.

Het aantal nevenbedrijven bleef tussen 1983 en 1988 per saldo precies gelijk. Het aantal verminderde aan de ene kant met twaalf, namelijk door opheffing met zeven en door verkleining onder de 10 sbe-grens met vijf. Aan de andere kant kwamen er ook twaalf nevenbedrijven bij. Van deze twaalf waren er vijf voorheen hoofdberoepsbedrijf en waren er vier voorheen kleiner dan tien sbe. De overige drie werden gesticht.

Tussen 1983 en 1988 is het totaal aantal bedrijven in "Rijssen" afgenomen met 3,0%. De afname in de gemeenten Rijssen en Wierden en Overijssel bedroeg tussen 1983 en 1987 respectievelijk 4,6% en 5,2%.

2.2 Grondgebruik en produktiesamenstelling

Van de totale oppervlakte cultuurgrond in "Rijssen" is in 1988 76% in gebruik als grasland. Bovendien wordt het bouwland bijna geheel beteeld met snijmais, zodat vrijwel alle cultuurgrond bestemd is voor de winning van ruwvoer. Ten opzichte van 1983 is de oppervlakte grasland enigszins afgenomen, maar de oppervlakte snijmais gestegen. De oppervlakte overige akkerbouwgewassen bleef gelijk.

Op de hoofdberoepsbedrijven was in 1988 naar verhouding een groter deel van de cultuurgrond in gebruik als grasland, maar een kleiner deel als snijmais dan op de nevenbedrijven.

Het grondgebruik in "Rijssen" week in 1988 nauwelijik af van dat in Rijssen en Wierden in 1987.

Tabel 2.1 Grondgebruik naar beroepsgroep

	Hoofdberoepsbedrijven				Nevenbedrijven			
	ha		%		ha		%	
	1983	1988	1983	1988	1983	1988	1983	1988
Grasland	1680	1639	84	76	295	272	65	67
Snijmais	308	489	15	23	153	129	34	32
Ov. bouwland 1)	15	16	1	1	3	3	1	1
Alle cult. grond	2003	2144	100	100	451	404	100	100

1) Inclusief tuin- en braakland.

Tabel 2.2 Samenstelling en ontwikkeling van de produktieomvang

	SBE		%		Index 1988 (1983 = 100)
	1983	1988	1983	1988	
Rundveehouderij 1)	18056	16815	77	71	93
Intensieve veeh.	4208	5405	18	23	128
Akker- en tuinb.	1161	1491	5	6	128
Hoofdberoepsbedrijven	23425	23711	100	100	101
Nevenbedrijven	2275	1728	-	-	76
Alle bedrijven	25700	24439	-	-	95

1) Exclusief snijmais.

In tabel 2.2 is de samenstelling en de ontwikkeling van de produktieomvang op de bedrijven in "Rijssen" weergegeven, uitgedrukt in standaard-bedrijfseenheden (sbe) 1).

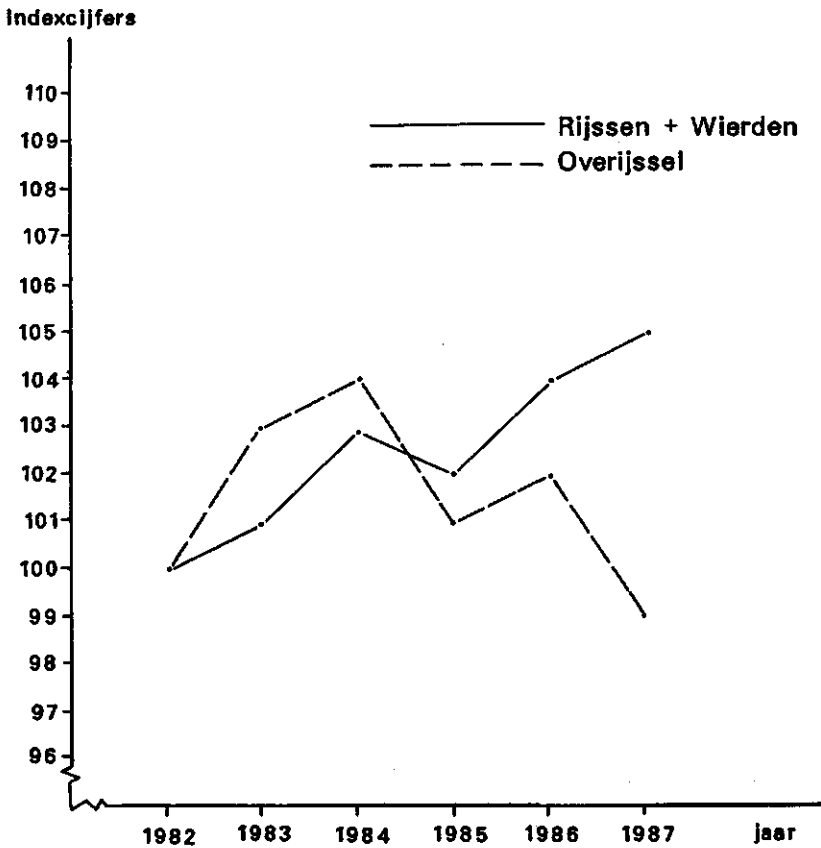
In "Rijssen" is de totale produktieomvang tussen 1983 en 1988 met 5% afgenomen. Dit is te wijten aan een vrij sterke vermindering van de produktieomvang op de nevenbedrijven want op de hoofdberoepsbedrijven was nog sprake van enige groei.

De groei van de produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven is de resultante van een daling van de produktieomvang van de rundveehouderij onder invloed van de superheffing en een vrij sterke toename van de beide andere produktietakken.

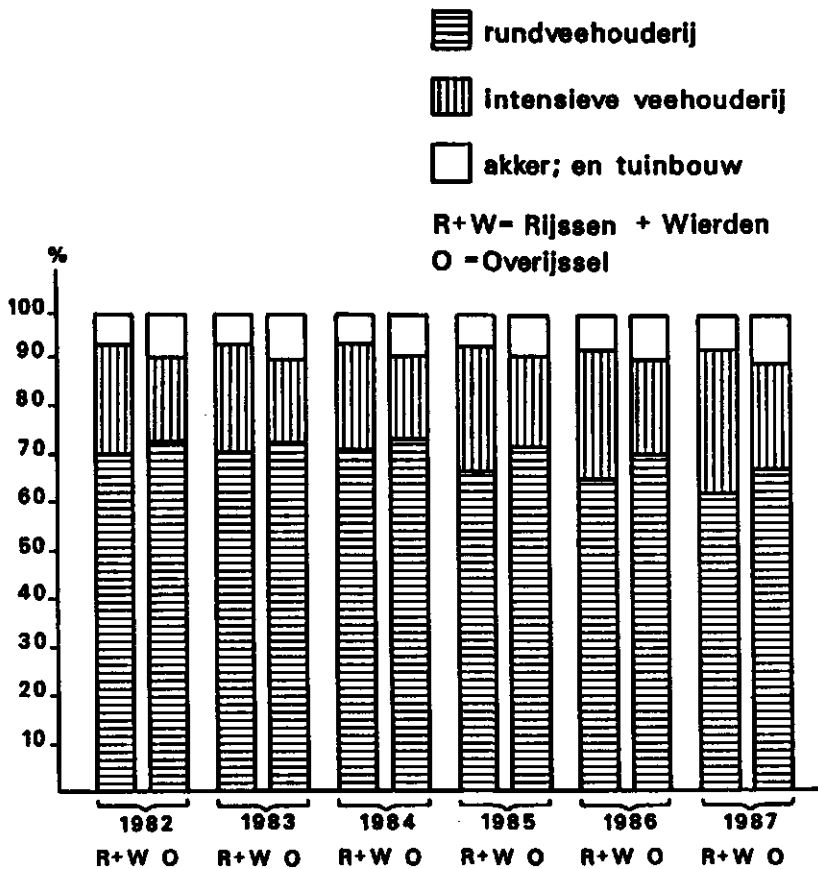
Ondanks de afgenomen betekenis van de rundveehouderij op de hoofdberoepsbedrijven, blijft deze produktietak verreweg het belangrijkste in "Rijssen". De groei van de intensieve veehouderij heeft zich bij alle takken voorgedaan; die van de akker- en tuinbouw is toe te schrijven aan een uitbreiding van de oppervlakte snijmais.

Om het gebied "Rijssen" in een ruimer geografisch kader te plaatsen, zijn ook gegevens opgenomen over de ontwikkeling van de produktieomvang in de gemeenten Rijssen en Wierden en Overijssel gedurende de periode 1982-1987. Bij de vergelijking moet evenwel bedacht worden dat niet alleen de periode verschilt, maar ook de gebruikte sbe-normen. Voor de jaren 1982 en 1987 zijn dat de normen van 1981. Rekening houdende met het voorgaande kan geconstateerd worden dat tussen 1982 en 1987 de totale produktieomvang, dus van hoofdberoeps- en nevenbedrijven samen, in de gemeenten Rijssen en Wierden per saldo met 5% is toegenomen en in Overijssel met 1% is gedaald. De ontwikkeling van de totale produktieomvang van jaar tot jaar is weergegeven in figuur 2.2. Zowel in de gemeenten Rijssen en Wierden als in de provincie Overijssel nam de produktieomvang van de rundveehouderij af. In de gemeenten Rijssen en Wierden werd de afname van de produktieomvang van de rundveehouderij echter meer dan goedgemaakt door een groei van de produktieomvang van de intensieve veehouderij en de akker- en tuinbouw. In Overijssel groeide ook de omvang van deze twee produktietakken, maar onvoldoende om de daling van de produktieomvang van de rundveehouderij te compenseren. Figuur 2.3 laat zien dat er pas na 1984 verandering kwam in de samenstelling van de produktieomvang. Sindsdien is zowel in de gemeenten Rijssen en Wierden als in Overijssel het aandeel van de rundveehouderij in de totale produktieomvang geleidelijk afgenomen ten gunste van de beide andere produktietakken. Niettemin is de rundveehouderij nog steeds de belangrijkste.

1) Voor 1983 zijn de sbe-normen van 1981 aangehouden en voor 1988 die van 1986. Voor een nadere toelichting wordt verwezen naar de begripsomschrijving in bijlage 1.

Figuur 2.2 De ontwikkeling van de totale produktieomvang

Figuur 2.3 De samenstelling van de productieomvang

2.3 Bedrijven, grond en produktie naar type

Op grond van de betekenis van de afzonderlijke produktietakken - rundveehouderij, intensieve veehouderij en akker- en tuinbouw - op de bedrijven, zijn deze ingedeeld in vier bedrijfstypen 1).

Tabel 2.3 Het aantal hoofdberoeps- en nevenbedrijven naar type

	Hoofdberoepsbedr.		Nevenbedrijven	
	1983	1988	1983	1988
Zuivere melkveeh. bedr.	87	72	18	4
Overwegend melkveeh. bedr.	28	24	11	8
Intensieve veehoud. bedr.	10	10	3	6
Overige bedrijven	14	27	31	45
Alle bedrijven	139	133	63	63

Ten opzichte van 1983 zijn er door de vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven en de veranderingen in de omvang van de verschillende produktietakken verschuivingen opgetreden in de verdeling van de bedrijven over de bedrijfstypen.

Zo zijn van de in 1983 aanwezige 87 zuivere melkveehouderijbedrijven er tussen 1983 en 1988 zes verdwenen 2), elf overgegaan naar de groep overwegend melkveehouderijbedrijven en vier naar de groep overige bedrijven. De overgebleven 66 zuivere melkveehouderijbedrijven uit 1983 waren er in 1988 ook nog. Bovendien zijn er sinds 1983 vijf overwegend melkveehouderijbedrijven en één "overig" bedrijf overgegaan naar de groep zuivere melkveehouderijbedrijven, zodat er in 1988 nog 72 zuivere melkveehouderijbedrijven zijn.

Het uiteindelijke resultaat van alle mutaties die plaatsvonden is een afname van het percentage zuivere melkveehouderijbedrijven van 63 in 1983 tot 54 in 1988 en een verdubbeling van het percentage "overige" bedrijven, namelijk van 10 tot 20, in de periode 1983-1988.

- 1) Voor de omschrijving van de onderscheiden bedrijfstypen wordt verwezen naar bijlage 1.
- 2) Van deze zes bedrijven zijn er vier door het oorspronkelijke bedrijfshoofd voortgezet als nevenbedrijf, namelijk twee in groep C en twee in groep D. De beide andere bedrijven werden opgeheven. Van de zes verdwenen bedrijven waren er drie 5-10 ha, twee 10-15 ha en één 15-20 ha groot.

Tabel 2.4 Procentuele verdeling van bedrijven, grond en productieomvang naar bedrijfstype (hoofdberoepsbedrijven)

	Bedrijven		Cult.grond		Prod.omvang	
	1983	1988	1983	1988	1983	1988
Zuivere melkveeh. bedr.	63	54	68	61	59	49
Overwegend melkveeh. bedr.	20	18	19	19	21	18
Intensieve veeh. bedr.	7	8	3	3	7	7
Overige bedrijven	10	20	9	17	13	24
Alle bedrijven	100	100	100	100	100	100

De cijfers uit tabel 2.4 ondersteunen het voorgaande. Zij laten zien dat niet alleen het aandeel van de zuivere melkveehouderijbedrijven in het totaal aantal hoofdberoepsbedrijven is teruglopen, maar ook het aandeel van deze bedrijven in de totale oppervlakte cultuurgrond en de totale productieomvang. Daar staat tegenover dat de verdubbeling van het percentage overige bedrijven gepaard ging met ongeveer een verdubbeling van hun aandeel in de totale oppervlakte cultuurgrond en de totale productieomvang.

Per saldo zijn echter ook in 1988 de zuivere melkveehouderijbedrijven nog goed voor ongeveer de helft van de totale landbouwproductie op de hoofdberoepsbedrijven. Het aandeel van de overige bedrijven bedraagt thans ongeveer een kwart.

De verdeling van de nevenbedrijven over de bedrijfstypen verschilt sterk van die van de hoofdberoepsbedrijven. In 1988 behoort niet minder dan 70% van alle nevenbedrijven tot de overige bedrijven. In 1983 was het percentage overige bedrijven trouwens ook al relatief hoog, namelijk bijna 50%. Verder daalde het percentage zuivere melkveehouderijbedrijven relatief sterk, namelijk van bijna 30% tot 6%.

2.4 Oppervlakte grond, grondverkeer en bedrijfsoppervlakte

De totale oppervlakte van het gebied "Rijssen" bedraagt 3180 ha (kadastrale maat) 1). De agrarische bedrijven van de geregistreerden in "Rijssen" beslaan een oppervlakte van 2676 ha (kadastrale maat) en 2548 ha (gemeten maat) 1). De laatste oppervlakte is in 1988 94 ha groter dan in 1983. Dit wil overigens

1) Voor de omschrijving van deze begrippen wordt verwezen naar bijlage 1.

Tabel 2.6 Aantal bedrijven naar bedrijfsoppervlakte

	Hoofdber. bedr.		Nevenbedr.		Alle bedrijven	
	1983	1988	1983	1988	1983	1988
tot 5 ha	4	5	28	27	32	32
5 - 10 ha	33	26	29	30	62	56
10 - 15 ha	47	37	3	4	50	41
15 - 20 ha	33	32	2	1	35	33
20 - 30 ha	15	24	-	-	15	24
30 ha of meer	7	9	1	1	8	10
Totaal	139	133	63	63	202	196

was de gemiddelde oppervlakte in 1986 15,9 ha). Omdat het aantal nevenbedrijven tussen 1983 en 1988 gelijk is gebleven, maar de oppervlakte cultuurgrond op deze bedrijven is afgenomen, daalde ook de gemiddelde bedrijfsoppervlakte, namelijk van 7,2 ha tot 6,4 ha.

Bij de hoofdberoepsbedrijven is het aandeel van de bedrijven van 15 ha en groter toegenomen van 40% in 1983 tot bijna 50% in 1988. Naar bedrijfstype loopt de gemiddelde oppervlakte uiteen van 18,1 ha op de gespecialiseerde melkveebedrijven tot 6,1 ha op de intensieve veehouderijbedrijven. De overwegend melkveebedrijven zijn gemiddeld 17,0 ha groot en de overige bedrijven 13,7 ha. Bij de nevenbedrijven veranderde de bedrijfsoppervlaktestructuur nauwelijks. Van deze bedrijven is ruim 40% kleiner dan 5 ha.

2.5 Arbeidskrachten 1)

2.5.1 Aantal en kenmerken

Het aantal mannelijke arbeidskrachten is in "Rijssen" tussen 1983 en 1988 vrijwel gelijk gebleven. Het aantal vrouwelijke arbeidskrachten is gedaald, maar dit kan wellicht worden toegeschreven aan een tussentijdse wijziging in het telcriterium. Het gemiddeld aantal arbeidskrachten per bedrijf is in de periode 1983-1988 nauwelijks gewijzigd en bedroeg in 1988 1,86. Dit kengetal was in dit jaar het hoogst op de overwegend melkveehouderijbedrijven (2,00) en het laagst op de intensieve veehouderijbedrijven (1,70).

1) Voor een toelichting op de wijze van tellen van de arbeidskrachten wordt verwezen naar bijlage 1.

Tabel 2.7 Aantal arbeidskrachten op hoofdberoepsbedrijven

	Mannen		Vrouwen		Totaal	
	1983	1988	1983	1988	1983	1988
Bedrijfshoofden en meewerkende echtgenoten	129	126	68	57	197	183
Kinderen	44	52	1	1	45	53
Overige arbeidskrachten	13	11	1	-	14	11
Alle arbeidskrachten	186	189	70	58	256	247

Op ruim de helft van de bedrijven was het bedrijfshoofd de enige mannelijke arbeidskracht. Daarnaast werkte op 8% van de bedrijven ook maar één mannelijke arbeidskracht, zodat 63% van de bedrijven tot de eenmansbedrijven kunnen worden gerekend. Op 32% van de bedrijven werkten twee mannelijke arbeidskrachten - meestal het bedrijfshoofd en zijn zoon - en op 5% van de bedrijven drie of meer.

2.5.2 Leeftijdsopbouw van de bedrijfshoofden en bedrijfsopvolgingssituatie op hoofdberoepsbedrijven

In "Rijssen" is het percentage bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder op de hoofdberoepsbedrijven gestegen van 60 in 1983 tot 67 in 1988. Er is dus sprake van een vergrijzing van de bedrijfshoofden. Het percentage oudere bedrijfshoofden is op de zuivere en overwegend melkveebedrijven (72) hoger dan op de intensieve veehouderij - (60) en de overige bedrijven (52).

Tabel 2.8 Leeftijd van de bedrijfshoofden en de bedrijfsopvolgingssituatie op hoofdberoepsbedrijven (1988)

Leeftijd	Bedrijfshoofden				Opvolger in 1988		
	aantal		in %		ja	nee	onbekend
	1983	1988	1983	1988			
tot 40 jaar	23	12	17	9	-	-	-
40 tot 50 jaar	32	32	23	24	-	-	-
50 tot 60 jaar	57	51	41	38	25	16	10
60 tot 70 jaar	17	30	12	23	22	7	1
70 jaar of ouder	10	8	7	6	8	0	0
Alle bedrijfshoofden	139	133	100	100	-	-	-

Voorts neemt het percentage oudere bedrijfshoofden toe naarmate de bedrijven kleiner zijn.

Van de bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder heeft in "Rijssen" in 1988 62% een opvolger.

Het al dan niet hebben van een opvolger hangt heel sterk samen met de bedrijfsomvang. Zo had van de zestig bedrijfshoofden op bedrijven kleiner dan 190 sbe nog niet de helft een opvolger tegen op één na alle bedrijfshoofden op de 29 bedrijven van 190 sbe of meer. Van deze laatste groep bedrijfshoofden hadden er drie meer dan één opvolger.

In Saasveld-Gammelke was in 1986 69% van de bedrijfshoofden 50 jaar of onder. Daar had toen echter een groter deel, namelijk 78%, van hen een opvolger dan in "Rijssen".

3. Ontwikkelingen in de produktietakken

3.1 Rundveehouderij

3.1.1 Inleiding

In 2.2 is al gebleken dat de rundveehouderij de belangrijkste produktietak is in "Rijssen". Daarom komt eerst deze produktietak aan de orde.

Tabel 3.1 laat in de eerste plaats zien dat tussen 1983 en 1988 zowel bij de hoofdberoeps- als bij de nevenbedrijven het aantal bedrijven met melk- en jongvee is afgenomen, maar dat met mestvee is toegenomen. Verderop zal worden aangetoond dat dit samenhangt met de invoering van de superheffing per 1 april 1984. Toch worden in 1988 nog op 90% van alle hoofdberoepsbedrijven en op 17% van de nevenbedrijven melkkoeien gehouden.

Tabel 3.1 Overzicht van de rundveehouderij 1)

	Hoofdber. bedr.		Nevenbedr.		Alle bedr.	
	1983	1988	1983	1988	1983	1988
Aantal bedrijven met:						
- melkvee	131	120	26	11	157	131
- jongvee	129	124	45	19	174	143
- mestvee	62	77	15	24	77	101
Oppervlakte: (in ha):						
- grasland	1680	1639	295	272	1975	1911
- snijmais 2)	310	489	153	129	463	618
- voedergewassen	1990	2128	448	401	2438	2529
Aantal dieren:						
- melkkoeien	5107	4366	165	66	5272	4432
- jongvee	3504	3240	373	157	3877	3397
- mestvee	440	1020	49	207	489	1227
Aantal gve/ha voedergewassen						
	3,51	3,04	0,91	0,80	3,03	2,69

1) Alle bedrijven, ongeacht het bedrijfstype.

2) Inclusief enkele ha voederbieten op hoofdberoepsbedrijven in 1983.

De afname van het aantal bedrijven met melk- en jongvee ging gepaard met een vermindering van het aantal stuks melk- en jongvee. De toename van het aantal bedrijven met mestvee ging gepaard met een sterke groei van het aantal stuks vee. De toename van het aantal stuks mestvee is echter kleiner dan de afname van het aantal stuks melk- en jongvee.

Zowel op de hoofdberoeps- als de nevenbedrijven is daardoor per saldo het aantal grootveeëenheden (gve) 1) tussen 1983 en 1988 verminderd. Op de hoofdberoepsbedrijven ging dit gepaard met een toename van de oppervlakte voedergewassen, zodat het aantal gve/ha voedergewassen (= de veedichtheid) afnam. Op de nevenbedrijven is de oppervlakte voedergewassen weliswaar afgenomen, maar in geringere mate dan het aantal grootveeëenheden. Dit had tot gevolg dat ook op deze groep bedrijven het aantal gve/ha voedergewassen geringer werd.

Opmerkelijk is het grote verschil in veedichtheid tussen hoofdberoeps- en nevenbedrijven. In werkelijkheid is dit verschil waarschijnlijk kleiner omdat het sannemelijk is dat een (groot) deel van de op de nevenbedrijven verbouwde groenvoedergewassen (snijmais!) wordt opgevoerd aan het rundvee op hoofdberoepsbedrijven binnen of buiten het gebied.

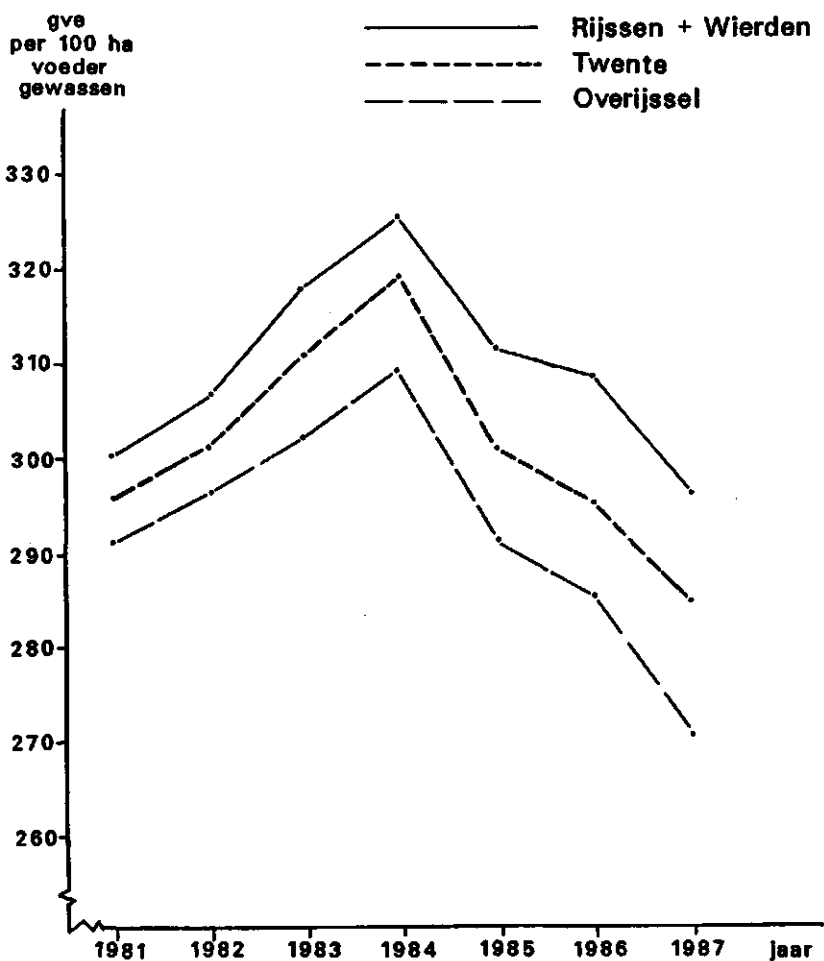
In april 1984 is de superheffing ingevoerd. Om het effect daarvan op de veedichtheid en de omvang en samenstelling van de rundveestapel te laten zien, zijn op basis van de CBS-meitellinggegevens over de jaren 1981 t/m 1987 enkele figuren samengesteld. De figuren hebben betrekking op hoofdberoepsbedrijven in een drietal gebieden, namelijk de gemeenten Rijssen en Wierden, Twente en Overijssel.

Figuur 3.1 laat zien dat de veedichtheid in alle 3 onderscheiden gebieden weliswaar eenzelfde ontwikkeling vertoont, namelijk een stijging van 1981 tot 1984 gevolgd door een daling tot 1987, maar dat er gedurende de gehele periode 1981-1987 sprake is van een niveauverschil. In alle beschouwde jaren is namelijk de veedichtheid in Rijssen en Wierden hoger dan in Twente en in Twente weer hoger dan in de gehele provincie.

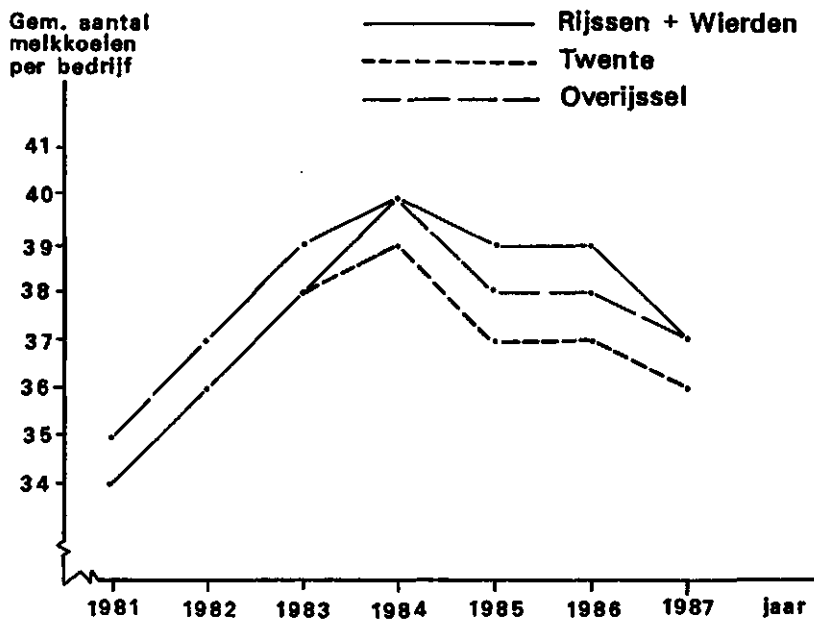
3.1.2 Omvang van de veestapel per bedrijf

De hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien hebben in 1988 gemiddeld 36 melkkoeien, dat is 3 minder dan in 1983. Figuur 3.2 laat zien dat in de gemeenten Rijssen en Wierden, Twente en Overijssel het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf tussen 1981 en 1984 is toegenomen. Tussen 1981 en 1983 verliep de ontwikkeling in alle drie gebieden parallel; wel was in de jaren 1981, 1982 en 1983 het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf in

1) Voor de begripsomschrijving wordt verwezen naar bijlage 1.

Figuur 3.1 Veedichtheid op hoofdberoepsbedrijven

Figuur 3.2 Gemiddeld aantal melkkoelen per bedrijf op hoofdberoepsbedrijven

Rijssen en Wierden en Twente steeds één kleiner dan in Overijssel. Tussen 1983 en 1984 ging de groei in Rijssen en Wierden nog onverminderd door. In de beide andere gebieden was de groei echter geringer dan daarvoor. Na het bereiken van de (voorlopige?) top in 1984 neemt het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf in alle drie gebieden af. In Rijssen en Wierden is de afname tussen 1984 en 1985 geringer, maar tussen 1986 en 1987 sterker dan in Twente en Overijssel. Uiteindelijk is in 1987 het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf (37) in Rijssen en Wierden evenhoog als in Overijssel en één groter dan in Twente.

Naar bedrijfstype loopt het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf uiteen. Het is het grootst op de zuivere melkveebedrijven

Tabel 3.2 Bedrijven naar aantal melkkoeien en hoofdinrichting (1988)

	Gem. aant. melkkoeien per bedr.	Aantal bedrijven met ... melkkoeien		
		1 t/m 29	30 t/m 49	50 of meer
Hoofdberoepsbedrijven:	36	52	42	26
- zuivere melkvh. bedr.	40	27	24	21
- overw. melkvh. bedr.	35	10	10	4
- intensieve veeh. bedr.	-	0	0	0
- overige bedrijven	27	15	8	1
Nevenbedrijven	6	11	0	0
Alle bedr. met melkvee	34	63	42	26

Tabel 3.3. Bedrijven en aantal stuks "overig rundvee" per bedrijf, naar hoofdinrichting (1988)

	Jongvee		Mestvee	
	aantal bedr.	gem. aant. per bedr.	aantal bedr.	gem. aant. per bedr.
Hoofdberoepsbedrijven	124	26	77	13
- zuivere melkveeh. bedr.	72	30	42	5
- overwegend melkv. bedr.	24	21	13	15
- intensieve veeh. bedr.	3	19	3	5
- overige bedrijven	25	21	19	31
Nevenbedrijven	19	8	24	9
Alle bedrijven	143	24	101	12

en het kleinst op de overige bedrijven. Ruim 40% van de hoofdberoepsbedrijven houdt minder dan dertig melkkoeien. Ook van de zuivere melkveehouders, voor wie de melkveehouderij vrijwel de enige bron van inkomen is, heeft één derde deel minder dan 30 melkkoeien.

Naast melkvee wordt/worden op rundveehouderijbedrijven meestal ook jongvee en soms mestvee en/of schapen gehouden. Het aantal stuks jongvee bedroeg op de hoofdberoepsbedrijven in 1988 gemiddeld 26, dat is één minder dan in 1983. Voor de verschillende bedrijfstypen liep het gemiddeld aantal stuks jongvee per bedrijf in 1988 uiteen van 19 tot 30.

Tegenover de inkrimping van het aantal melkkoeien en het daarbij behorende jongvee staat een uitbreiding van het aantal stuks mestvee. Om dit zichtbaar te maken is in figuur 3.3 (op blz. 33) het aantal stuks mestvee uitgedrukt in een percentage van het aantal melkkoeien. Hoewel er ook vóór 1984 al sprake was van enige stijging van dit percentage in alle drie onderscheiden gebieden, heeft deze zich toch vooral sinds 1984 voorgedaan. In Rijssen en Wierden was de stijging sterker dan in Twente en Overijssel. Het percentage voor Rijssen en Wierden dat in 1981 nog onder dat voor Overijssel lag, ligt in 1987 daarboven en komt zelfs in de buurt van dat voor Twente.

Tussen 1983 en 1988 is in "Rijssen" het aantal hoofdberoepsbedrijven met mestvee gestegen van 62 tot 77 en het gemiddeld aantal stuks mestvee per bedrijf met mestvee van zeven naar dertien. Vooral op de overige bedrijven had de mestveestapel gemiddeld een flinke omvang.

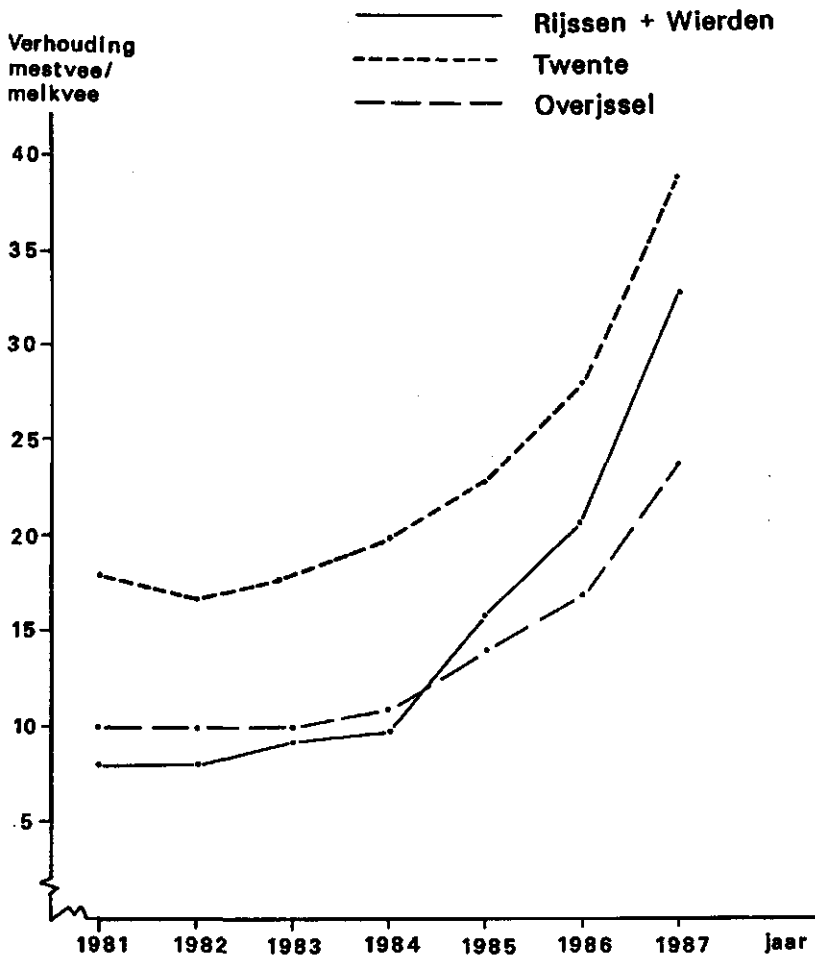
Het aantal hoofdberoepsbedrijven met schapen steeg van vier in 1983 naar zeven in 1988; het gemiddeld aantal dieren per bedrijf van zeven naar zestien.

Op de nevenbedrijven in "Rijssen" werden gemiddeld weinig dieren gehouden in 1988, namelijk: zes melkkoeien, acht stuks jongvee en negen stuks mestvee. De schapenstapel was echter gemiddeld groter dan op de hoofdberoepsbedrijven.

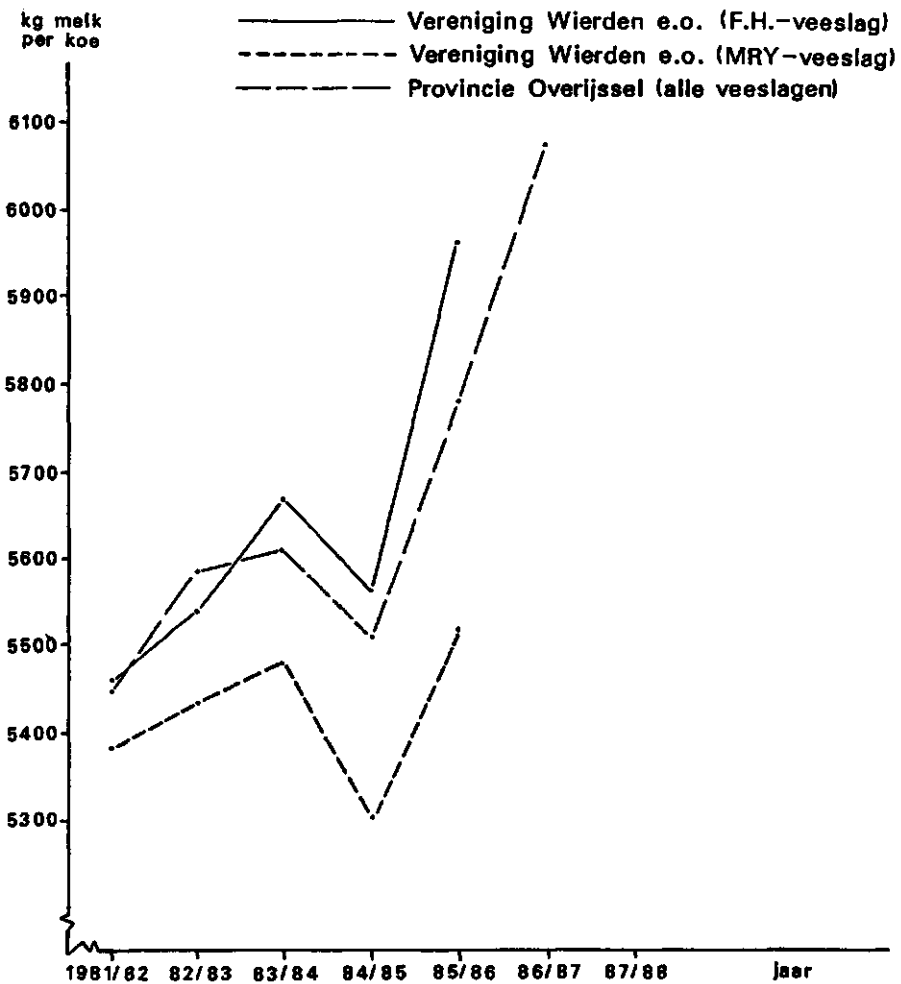
3.1.3 Melkproduktie per koe

Tot en met het controlejaar 1985-1986 behoorde het gebied "Rijssen" tot de Melkcontrolevereniging "Wierden en omstreken". Voor de periode 1981-82 tot en met 1985-86 is in figuur 3.4 (op blz. 34) de gemiddelde melkproduktie in kg per koe weergegeven voor het F.H.- en het M.R.Y.-veeslag. De gemiddelde melkproduktie van het F.H.-veeslag lag in de gehele periode boven die van het M.R.Y.-veeslag.

De gemiddelde melkproduktie per koe bereikte een laagtepunt in 1984-85. Als gevolg van de superheffing hebben toen de meeste boeren de melkveestapel moeten inkrimpen. Die inkrimping had op zijn beurt tot gevolg dat van een aantal in de melkcontrole opgenomen koeien de melklijsten werden afgebroken. Door registratie van deze melklijsten daalde het aantal lactatiedagen in dat jaar

Figuur 3.3 Aantal stuks mestvee in % van het aantal melkkoeien op hoofdberoepsbedrijven

Figuur 3.4 Gemiddelde melkproductie in kg per koe per lactatieperiode

en daardoor ook de melkproduktie. Omdat doorgaans allereerst de koeien met de laagste produktie werden opgeruimd, steeg de gemiddelde melkproduktie na 1984-85 sterk.

Met ingang van 1985-86 heeft er een fusie plaatsgehad tussen diverse controleverenigingen in Twente. Volgens de O.R.S. 1) betrof het districtsgemiddelde voor Goor, waartoe "Rijssen" thans behoort, in 1987/88 6204 kg melk per koe.

In figuur 3.4 is ook opgenomen de gemiddelde melkproduktie per koe in Overijssel + de IJsselmeerpolders (1981/82 tot en met 1985/86) en Overijssel (1985/86 en 1986/87). Deze cijfers hebben betrekking op alle veeslagen.

3.1.4 Bedrijfskenmerken naar staltype en bedrijfsgrootte

Op bijna de helft (43%) van de hoofdberoepsbedrijven met melkvee is in 1988 in "Rijssen" het melkvee gehuisvest in een ligboxenstal. Van het totaal aantal melkkoeien was echter bijna tweederde deel (64%) in zo'n stal ondergebracht. Gemiddeld zijn de bedrijven met een ligboxenstal (21,2 ha) belangrijk groter dan de bedrijven met een traditionele stal (13,7 ha). Het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf is op bedrijven met een ligboxenstal (50,0) twee keer zo groot als op bedrijven met een tradi-

Tabel 3.4 Overzicht van kengetallen over de melkveehouderij naar staltype en oppervlakte cultuurgrond per bedrijf (hoofdberoepsbedrijven) (1988)

	Staltype				
	ligboxenstal			traditionele stal *)	
	<15 ha	15-30 ha	>30 ha	<15 ha	15-30 ha
Aantal bedrijven	14	34	8	42	21
Ha totaal	163	733	282	443	385
Melkkoeien totaal	446	1841	508	894	634
Ha per bedrijf	11,6	21,6	35,3	10,5	18,3
Melkkoeien per bedr.	31,9	54,1	63,5	21,3	30,2
Jongvee/100 melkkoeien	68	67	85	71	77
Melkk./100 ha voed.gew.	275	252	180	202	165

*) Een bedrijf groter dan 30 ha met een traditionele stal is niet in deze tabel opgenomen.

1) Coöperatieve Vereniging Rundveesyndicaat voor Overijssel en Flevoland B.A.

tionele stal (24,5). De melkveedichtheid - uitgedrukt in het gemiddeld aantal melkkoeien per 100 ha voedergewassen - is op de bedrijven met een ligboxenstal (238) dan ook hoger dan op bedrijven met een traditionele stal (183). Dit was in 1983 ook al het geval. Verder laat tabel 3.4 zien dat bij beide staltypen de melkveedichtheid lager is naarmate de bedrijven groter in oppervlakte zijn.

Op bedrijven die in 1988 een ligboxenstal hebben is de totale oppervlakte cultuurgrond in 1988 per saldo 142 ha groter dan in 1983. De bedrijven met in 1988 een traditionele stal hebben in dit jaar samen 80 ha meer grond in gebruik dan in 1983. Van de bedrijven met in 1988 een ligboxenstal (68%) zijn er naar verhouding meer vergroot dan van de bedrijven die een traditionele stal (58%) hebben. Ook zijn de vergrote bedrijven met een ligboxenstal (3,9 ha) sinds 1983 gemiddeld meer in oppervlakte toegenomen dan die met een traditionele stal (2,5 ha). Hierbij moet er overigens rekening mee worden gehouden dat tussen 1983 en 1988 op een aantal bedrijven de traditionele stal kan zijn vervangen door een ligboxenstal.

Tabel 3.5 Veranderingen in de oppervlakte cultuurgrond en het aantal melkkoeien op hoofdberoepsbedrijven met melkvee naar staltype in de periode 1983-1988

	Staltype					
	ligboxenstal			traditionele stal		
	toege- nomen	gelijk gebleven	afge- nomen	toege- nomen	gelijk gebleven	afge- nomen
Cultuurgrond:						
aantal bedrijven	38	14	4	37	20	7
aantal ha	148	-	6	91	-	11
Melkoeien:						
aantal bedrijven	11	2	43	9	3	52
aant. melkkoeien	130	-	475	49	-	232

Op de bedrijven die in 1988 een ligboxenstal hebben is het totale aantal melkkoeien in 1988 per saldo 345 kleiner dan in 1983. De bedrijven met in 1988 een traditionele stal hebben in dit jaar samen 183 melkkoeien minder dan in 1983. Van de bedrijven met in 1988 een ligboxenstal (77%) hebben er naar verhouding bijna evenveel de melkveestapel ingekrompen als van de bedrijven met een traditionele stal (81%). Op de bedrijven met een ligboxenstal waarop het aantal melkkoeien is afgenomen verminderde het aantal melkkoeien sinds 1983 met gemiddeld elf stuks, dat is sterker dan op de bedrijven met een traditionele stal waar de afname beperkt bleef tot gemiddeld vier stuks per bedrijf.

Op 18% van de bedrijven met in 1988 een ligboxenstal en op 14% van de bedrijven met in dat jaar een traditionele stal is het aantal melkkoeien toegenomen. De toename bedraagt gemiddeld per bedrijf twaalf respectievelijk vijf dieren.

3.1.5 Verkaveling op de bedrijven met melkkoeien

Met het oog op een optimale bedrijfsvoering in de melkveehouderij is het gewenst dat ook 's zomers de koeien op stal kunnen worden gemolken. Daarvoor is het echter noodzakelijk dat er voldoende grond bij huis ligt. De oppervlakte bij huis, de zogenaamde huiskavel, is op 43 bedrijven kleiner dan 5 ha, op 56 5 tot 12 ha en op 21 12 ha of meer. Deze cijfers zeggen echter nog niets over de noodzakelijke of gewenste oppervlakte van de huiskavel. Om daarover een uitspraak te kunnen doen moet ook het aantal aanwezige koeien en de minimale oppervlakte per koe in de beschouwingen worden betrokken. Wanneer als norm wordt aangehouden - afhankelijk van het beweidingssysteem en de melkgift kan deze norm variëren - 30 are per koe dan voldoen, gegeven het aantal melkkoeien 33 bedrijven, dat is 28%, aan deze norm. Dit percentage ligt op de bedrijven met een ligboxenstal (18) lager dan op die met een traditionele stal (36). Vanuit dit gezichtspunt bezien hebben er van de bedrijven met een ligboxenstal naar verhouding meer behoefte aan vergroting van de huiskavel.

Tabel 3.6 *Overzicht van enkele kengetallen op hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien, verdeeld naar staltype en huiskavel (1988)*

	Staltype					
	ligboxenstal			traditionele stal		
	huiskavel in ha			huiskavel in ha		
	tot	5-12	12	tot	5-12	12
	5		e.m.	5		e.m.
Aantal bedrijven	12	28	16	31	28	5
Gem. oppervl./bedr. (ha)	18,3	18,9	26,7	12,2	14,8	16,8
Gem. opp. huisk./bedr.(ha)	2,8	8,0	17,4	2,8	7,5	13,8
Huisk. in % tot. oppervl.	15	42	65	23	51	82
Gem. oppervl. huiskavel						
per koe (are)						
kleiner dan 30	12	26	8	29	11	1
30 of meer	-	2	8	2	17	4

Wanneer als norm wordt aangehouden dat de huiskavel op bedrijven met melkkoeien minstens 60% van de totale bedrijfsoppervlakte moet uitmaken, dan voldoet in "Rijssen" 25% van de bedrijven aan deze norm. Dit percentage wijkt op de bedrijven met een ligboxenstal (27) maar weinig af van dat op bedrijven met een traditionele stal (23). Ook vanuit dit gezichtspunt gezien laat de verkaveling te wensen over.

3.2 Overige produktietakken

Zoals uit 2.2 blijkt is na de rundveehouderijen de intensieve veehouderij de belangrijkste produktietak op de hoofdberoepsbedrijven in "Rijssen". Bovendien is deze produktietak sinds 1983 zowel absoluut als relatief in betekenis toegenomen. In 1988 komt ongeveer de helft van de produktieomvang van de intensieve veehouderij voor op de overige bedrijven, ongeveer een derde deel op intensieve veehouderijbedrijven en de rest op melkveebedrijven.

Binnen de intensieve veehouderij is de varkenshouderij het sterkst verbreid: 18% van de hoofdberoepsbedrijven houdt fokvarkens en 45% mestvarkens. Bovendien zijn er tien bedrijven met leghennen, twee met slachtkuikens en drie met mestkalveren.

Ook op de nevenbedrijven is bij een afname van de totale produktieomvang sinds 1983 de omvang van de intensieve veehouderij nog iets gestegen.

Tabel 3.7 Aantal bedrijven en dieren in varkenshouderij naar bedrijfstype op hoofdberoepsbedrijven (1988)

	Zui- vere melkv. bedr.	Over- wegend melkv. bedr.	Inten- sieve veeh. bedr.	Overige bedrij- ven	Alle be- drij- ven
Aantal bedrijven	72	24	10	27	133
Aantal bedrijven met fokvarkens	*	*	5	12	24
Aantal fokvarkens per bedrijf	*	*	163	127	112
Aantal bedrijven met mestvarkens	18	14	7	21	60
Aantal mestvarkens per bedrijf	100	231	296	232	200

*) Vanwege de geringe aantallen zijn de cijfers voor de zuivere en overwegend melkveebedrijven niet vermeld.

Ten opzichte van 1983 is het aantal hoofdberoepsbedrijven met fokvarkens met één afgenomen en dat met mestvarkens met vijf

toegenomen. Zowel het gemiddeld aantal fok- als het gemiddeld aantal mestvarkens per bedrijf is in 1988 groter dan in 1983.

Ook op de nevenbedrijven is bij een afname van de totale productieomvang sinds 1983 de omvang van de intensieve veehouderij nog iets gestegen.

De produktieomvang van de akker- en tuinbouw op de hoofdberoepsbedrijven is weliswaar toegenomen, maar dit is geheel toe te schrijven aan een uitbreiding van de oppervlakte snijmais. Voorts worden er 12 à 15 ha aardappelen verbouwd, waarschijnlijk grotendeels voor eigen gebruik.

Op de nevenbedrijven is het bouwland eveneens nagenoeg geheel in gebruik voor de snijmaisteelt. Deze snijmais zal waarschijnlijk grotendeels worden verkocht aan melkveehouders op hoofdberoepsbedrijven.

3.3 Mestwetgeving

Sinds 1 januari 1987 zijn de Meststoffenwet en de Wet Bodembescherming van kracht. De Meststoffenwet regelt de mestboekhouding, de mestproduktie en de heffingen. De Wet Bodembescherming regelt de maximale mestgift die per jaar per ha mag worden uitgereden en de perioden waarin dat mag gebeuren.

De algemene norm voor de maximale omvang van de fosfaatproduktie per bedrijf is vastgesteld op 125 kg P_2O_5 per ha per jaar. Vanaf 1 januari 1987 zijn uitbreiding en nieuwvestiging verboden op bedrijven waar meer dan deze hoeveelheid wordt geproduceerd. Deze bedrijven zijn tevens verplicht een mestboekhouding bij de houden. Bij een jaarlijkse produktie van 125 tot en met 200 kg P_2O_5 per ha moet een heffing betaald worden van f 0,25 per kg te veel geproduceerd fosfaat. Voor een jaarlijkse produktie van meer dan 200 kg is dat f 0,50.

De normen voor maximale fosfaataanwending uit dierlijke mest zijn vanaf 1 mei 1987 voor grasland 250, voor snijmais 350 en voor bouwland 125 kg per ha per jaar.

Uit de mestboekhouding kan worden afgeleid hoe hoog de fosfaatproduktie is op het betreffende bedrijf en hoeveel hiervan op het bedrijf kan worden aangewend. Een eventueel aanwezig mestoverschot moet buiten het bedrijf worden afgezet. In tabel 3.8 wordt de mestbalans voor de bedrijven in "Rijssen" weergegeven. De tabel is opgesplitst in bedrijven waar de fosfaatproduktie volgens de momenteel geldende normen van de Wet Bodembescherming hoger is dan maximaal kan worden aangewend op het eigen bedrijf (mestoverschot) en waar deze produktie lager is dan het maximaal aanwendbare.

Uit tabel 3.8 blijkt dat van de 131 mestproducerende hoofdberoepsbedrijven in "Rijssen" er in 1988 33 (25%) een mestoverschot hebben. Dit zijn voornamelijk intensieve veehouderij- en overige bedrijven. Het overschot op deze bedrijven bedraagt in

Tabel 3.8a Mestbalans in "Rijssen" op bedrijven met een mestoverschot (huidige normen; 1988)

Bedrijfstype	Aantal	Productie ton P ₂ O ₅	Maximaal te plaatsen op eigen bedr. P ₂ O ₅	Saldo in ton P ₂ O ₅	Gem. heffing per bedrijf (in gulden)
- Zuivere melkv.h.	4	18,9	14,4	4,5	1204
- Overwegend melkv.	3	14,4	13,8	0,6	1008
- Intensieve veeh.	9	45,0	14,6	30,4	2043
- Overige bedrijven	17	96,6	52,9	43,7	1932
Hoofdberoepsbedr.	33	174,9	95,7	79,2	1790
Nevenbedrijven	6	22,4	3,2	19,2	1715
Alle bedrijven	39	197,3	98,9	98,4	-

Tabel 3.8b Mestbalans in "Rijssen" op bedrijven zonder een mestoverschot (huidige normen; 1988)

Bedrijfstype	Aantal	Productie ton P ₂ O ₅	Maximaal te plaatsen op eigen bedr. P ₂ O ₅	Saldo in ton P ₂ O ₅	Gem. heffing per bedrijf (in gulden)
- Zuivere melkv.h.	66	158,2	325,3	-167,1	96
- Overwegend melkv.	21	57,1	95,1	-38,0	218
- Intensieve veeh.	1	3,2	3,3	-0,1	675
- Overige bedrijven	10	27,1	46,7	-19,6	221
Hoofdberoepsbedr.	98	245,6	470,4	-224,8	141
Nevenbedrijven	38	11,9	63,7	-51,8	4
Alle bedrijven	136	257,5	534,1	-276,6	-

totaal ruim 79 ton P₂O₅. Ook van de mestproducerende nevenbedrijven hebben er enkele een mestoverschot. Het gaat hier om totaal ruim 19 ton P₂O₅.

Tegenover het mestoverschot op deze twee groepen bedrijven van in totaal ruim 98 ton P₂O₅ staat een plaatsingsmogelijkheid van in totaal ruim 276 ton P₂O₅ op bedrijven zonder een mestoverschot. Voor het gebied "Rijssen" behoeft er in 1988 dan ook geen sprake te zijn van een mestoverschot indien de bedrijven zonder

zo'n overschot bereid zijn de mest af te nemen van bedrijven met een overschot.

Het is van belang ook te bekijken hoe de situatie er in de toekomst met betrekking tot de mestproduktie en mestafzetmogelijkheden in "Rijssen" zal uitzien. In de komende jaren worden immers veranderingen in de omvang en de samenstelling van de rundveestapel verwacht. Bovendien zullen de normen voor de maximale fosfaataanwending uit dierlijke mest in 1995 worden verlaagd tot 175 kg per ha per jaar voor grasland en snijmais en 125 kg per ha per jaar voor bouwland. In het jaar 2000 zal er nog slechts sprake zijn van één norm, ongeacht het grondgebruik, van 125 kg per ha per jaar.

Volgens de prognose (hoofdstuk 5) wordt verwacht dat in 1998 in het gebied "Rijssen" ten opzichte van 1988 het aantal stuks melkvee en jongvee met respectievelijk 632 en 697 zal zijn verminderd en het aantal stuks mestvee met 728 zal zijn toegenomen. In de omvang en de samenstelling van de intensieve veehouderij wordt geen verandering verwacht. Dit betekent dat bij gelijkblijvende fosfaatuitscheidingsnormen voor de verschillende diersoorten de P_2O_5 -produktie in Rijssen in 1998 zal zijn verminderd met 18,3 ton tot 436,5 ton.

Gegeven de oppervlakte cultuurgrond in 1998 (2550 ha) en het grondgebruik (driekwart grasland en éénkwart snijmais) is er in dat jaar plaatsingsmogelijkheid voor 446,3 ton P_2O_5 . Dit betekent dat het in theorie nog juist mogelijk is de in "Rijssen" geproduceerde P_2O_5 ook binnen het gebied af te zetten. De acceptatiegraad van de boeren zonder een mestoverschot zal dan echter bijna 100% moeten zijn, wat in de praktijk niet het geval zal zijn.

Tabel 3.9 Produktie en plaatsingsmogelijkheden van P_2O_5 in "Rijssen" (tonnen P_2O_5)

Jaar	Produktie	Maximaal te plaatsen	Saldo
1988	454,8	633,0	-178,2
1998	436,5	446,3	-9,8
2000	436,5	318,8	+117,7

Zoals eerder opgemerkt wordt de plaatsingsnorm in 2000 verlaagd tot 125 kg per ha per jaar. Bij een gelijke omvang van de veestapel en eenzelfde oppervlakte cultuurgrond betekent dit voor "Rijssen" dat de maximaal binnen het gebied te plaatsen hoeveelheid P_2O_5 daalt van 446,3 toch tot 318,8 ton. Het aantal boeren dat te maken krijgt met een mestoverschot zal dan sterk toenemen. Bovendien zullen deze overschotten niet meer binnen "Rijssen" zijn te plaatsen.

Het is echter mogelijk dat in de periode tot 2000 er aanpassingen plaats zullen vinden waardoor, ook bij een gelijkblijvende

omvang en samenstelling van de veestapel, toch de P_2O_5 -produktie daalt. Hierbij kan gedacht worden aan veranderingen in de samenstelling van het mengvoer, waardoor de fosfaatuitscheiding van de dieren daalt. Momenteel is dat nog onvoldoende aantrekkelijk omdat de hogere voerkosten nog slechts tendels worden gecompenseerd door de lagere afzetkosten en overschothelling. Ook kan de voederconversie door biologisch-technische vooruitgang verbeteren met als resultaat minder mest per eenheid eindproduct (Wijnands, 1988).

Tot slot dient ook de als problematiek van de ammoniak-emissie te worden aangestipt. De beleidsdoelstelling van de Rijksoverheid is de ammoniak-emissie in ons land in het jaar 2000 tot de helft van de huidige terug te dringen. Maatregelen die hiertoe kunnen bijdragen zijn onder andere het injecteren van mest op grasland, het direct onderwerken van mest op bouwland, aanpassing en uitbreiding van opslagcapaciteit voor mest, verandering van het systeem van mestuitrijden, het toepassen van biofilters. Ook de eerder geofferde mogelijkheden om de mestproduktie en daardoor de produktie van P_2O_5 te beperken zullen bijdragen aan een vermindering van de ammoniak-emissie.

3.4 Ruwvoederbalans

Huidige situatie

Op rundveebedrijven vormt de ruwvoervoorziening een belangrijk onderdeel van de bedrijfsvoering. Daarbij is van belang in hoeverre de bedrijven kunnen voorzien in hun behoefte aan ruwvoer. Dit wordt bepaald door vraag en aanbod van ruwvoer. De vraag wordt ondermeer gevormd door de samenstelling van de veestapel, de melkproduktie per koe en het gehanteerde beweidingssysteem. Het aanbod is afhankelijk van het areaal grasland en andere voedergewassen (vooral snijmais), het producerend vermogen van de grond (de grondsoort in combinatie met de grondwatertrap), het beweidingssysteem, het graslandbeheer en het bemestingsniveau.

Aan de hand van een rekenmodel is voor alle bedrijven in het gebied nagegaan in hoeverre deze al of niet zelfvoorzienend zijn wat hun ruwvoerproduktie betreft. De berekeningen zijn gebaseerd op de beschikbare gegevens per individueel bedrijf met betrekking tot de oppervlakte grasland en voedergewassen, de grootte en samenstelling van de veestapel en de melkproduktie.

Voor alle bedrijven is op grond van de produktieomstandigheden in het gebied uitgegaan van een opbrengstdepressie van 14%. Verder is voor alle bedrijven een stikstofgift aangehouden van 400 kg N per ha per jaar. In tabel 3.10 zijn de uitkomsten van deze berekeningen opgenomen. Hieruit komt naar voren dat er in het ruilverkavelingsgebied 71 hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien zijn, die onvoldoende grond hebben om in de ruwvoerbe-

Tabel 3.10 Raming ruwvoersituatie op de bedrijven in "Rijssen" (1988)

	Bedrijven met ruwvoertekort		Bedrijven met ruwv.overschot		Saldo oversch./tekort (ha)
	aantal bedr.	ha tekort	aantal bedr.	ha oversch.	
Hoofdberoepsbedrijven					
- met koeien	71	343	49	160	-183
waarvan met:					
. ligboxenstal	40	246	16	63	-183
. trad. stal	31	97	33	97	0
- zonder koeien	3	50	10	84	+ 34
Totaal hoofdber.bedr.	74	393	59	244	-149
Nevenbedrijven	6	15	57	379	+364
Alle bedrijven	80	408	16	623	+215

hoeft van hun vee te kunnen voorzien. Het totale ruwvoer tekort van deze bedrijven komt volgens deze raming overeen met de produktie van 343 ha grasland. Vooral op de bedrijven met een ligboxenstal is het tekort relatief groot, hetgeen ondermeer is toe te schrijven aan de gemiddeld hogere veedichtheid op deze bedrijven en de gemiddeld hogere melkproduktie per koe in vergelijking tot de bedrijven met een traditionele stal.

Naast deze hoofdberoepsbedrijven met koeien, die een ruwvoertekort kennen, zijn er nog enkele andere hoofdberoepsbedrijven en nevenbedrijven met een tekort aan ruwvoer. In totaal gaat het om tachtig bedrijven met een tekort van ruim 400 ha. Deze bedrijven hebben in totaal 1163 ha grasland en voedergewassen, hetgeen inhoudt dat ze ongeveer eenderde tekort hebben.

Daar tegenover staat dat er in het gebied ook bedrijven zijn die meer dan voldoende ruwvoer kunnen produceren voor hun veestapel. Dit betreft 49 hoofdberoepsbedrijven met melkvee, 10 hoofdberoepsbedrijven zonder melkvee en 57 nevenbedrijven. Op basis van de gegeven uitgangspunten zouden deze bedrijven een overschot aan ruwvoer kunnen produceren, dat overeenkomt met de produktie van 623 ha grasland. Dit zou kunnen worden aangewend voor de ruwvoervoorziening op de bedrijven met een tekort, bijvoorbeeld door inscharen van vee of door de aankoop van kuitvoer. Per saldo zou er dus in het ruilverkavelingsgebied voldoende ruwvoer kunnen worden geproduceerd voor de totale veestapel in het gebied.

In werkelijkheid kan de situatie in het gebied hiervan afwijken, omdat met name ten aanzien van de aanbodzijde in het model gerekend is met gemiddelde gegevens voor het gehele gebied,

terwijl ook daarin verschillen per bedrijf bestaan. Dit geldt onder andere voor de aangehouden opbrengstdepressie en voor de stikstofgift per ha.

Zo ligt het voor de hand dat bedrijven met een overschot aan ruwvoer een minder intensief graslandbeheer voeren met een lagere stikstof dan is aangehouden. Daardoor zal van deze bedrijven minder ruwvoer ter beschikking komen voor de bedrijven met een tekort. Dit geldt met name voor de nevenbedrijven, die het grootste deel van het berekende overschot voor hun rekening nemen. Het totale berekende ruwvoeroverschot op de bedrijven die zelfvoorzienend zijn komt overeen met circa 45% van hun totale oppervlakte. Mede op grond hiervan mag worden aangenomen dat ook bij een minder intensief grondgebruik op deze bedrijven toch nog een substantieel overschot aan ruwvoer zal worden geproduceerd.

Toekomstige situatie

De toekomstige ontwikkeling van de ruwvoersituatie in het ruilverkavelingsgebied is van vele factoren afhankelijk. Wat de vraagzijde betreft gaat het vooral om de groei van de veestapel en de melkproductie per koe. Aan de aanbodzijde zijn vooral de beschikbare oppervlakte grasland en voedergewassen en de opbrengsten van belang.

Gelet op de te verwachten daling van de rundveestapel (hoofdstuk 5) zal er ook in de toekomst op gebiedsniveau voldoende ruwvoer geproduceerd kunnen worden. Dit neemt echter niet weg dat er ook dan in "Rijssen" bedrijven zullen zijn die niet geheel in de eigen ruwvoerbehoefte zullen kunnen voorzien. Hierbij zal het met name gaan om bedrijven met een ligboxenstal. In principe zijn er dan voldoende mogelijkheden voor deze bedrijven om hun tekorten binnen het gebied aan te vullen.

Verwacht mag worden dat de bedrijfsvoering op de bedrijven die voldoende ruwvoer kunnen produceren verder wordt aangepast aan de veranderende situatie. Mogelijkheden liggen bijvoorbeeld in een lagere stikstofgift dan nu het geval is en een grotere ruwvoeropname per koe. Ook is niet uit te sluiten dat ondanks de geringe perspectieven op de afzetmarkt er meer mestvee en/of schapen zullen worden gehouden, dan bij de berekeningen is aangehouden.

De conclusie kan echter zijn dat ook in de toekomst het gebied ruim voldoende ruwvoer zal kunnen produceren om in de eigen behoefte te voorzien.

4. Bedrijfsomvang en inkomenssituatie

De gemiddelde bedrijfsomvang van de hoofdberoepsbedrijven in "Rijssen" in 1988 is 178 sbe. In de gemeenten Rijssen en Wierden lag de gemiddelde bedrijfsomvang op de hoofdberoepsbedrijven volgens de CBS-indeling in 1987 met 175 sbe op hetzelfde niveau. In Overijssel waren de bedrijven toen met gemiddeld 158 sbe echter wat kleiner.

De gemiddelde bedrijfsomvang is in "Rijssen" op de overige bedrijven het grootst. De gemiddelde omvang van de intensieve veehouderijbedrijven is ongeveer even groot als die van de overwegend melkveebedrijven. De gespecialiseerde melkveebedrijven zijn gemiddeld het kleinst: ruim 40% van deze bedrijven is kleiner dan 130 sbe. De arbeidsbezetting, is gemiddeld het laagst op de intensieve veehouderijbedrijven (1,7) en het hoogst op de overwegend rundveehouderijbedrijven (2,0). Op de beide andere groepen bedrijven bedraagt deze gemiddeld 1,8 arbeidskrachten.

Tabel 4.1 Aantal sbe per bedrijf en per arbeidskracht, en aantal bedrijven naar omvang, ingedeeld naar bedrijfstype (1988)

Bedrijfstype	Aant. sbe		sbe per bedr. arb. kracht	Aant. bedr. met ... sbe			
	bedr.	per bedr.		10- 130	130- 190	190- 250	250 e.m.
Gespec. melkveebedr.	72	163	88	30	17	17	8
Overw. melkveebedr.	24	177	89	7	8	7	2
Intens. veeh. bedr.	10	180	106	2	3	4	1
Overige bedrijven	27	218	120	7	4	8	8
Alle bedrijven	133	178	96	46	32	36	9

Een en ander resulteert in een gemiddelde productieomvang per arbeidskracht die op de overige bedrijven en de intensieve veehouderijbedrijven belangrijk groter is dan op de beide groepen melkveebedrijven.

Om een indruk te geven van de inkomenssituatie op de hoofdberoepsbedrijven in "Rijssen" is gebruik gemaakt van gegevens uit

1) Voor de begripsomschrijving wordt verwezen naar bijlage 1.

het LEI-boekhoudnet. Deze gegevens hebben betrekking op weide- en gemengde bedrijven die gelegen zijn binnen het voormalige Consulerentschap voor de Rundveehouderij te Hengelo. De weidebedrijven zijn vrij goed vergelijkbaar met de in deze verkenning onderscheiden melkveehouderijbedrijven (zuiver + overwegend). De gemengde bedrijven uit het boekhoudnet vertonen een grote mate van overeenkomst met de overige bedrijven. Bij een vergelijking van de gegevens in bijlage 2 moet overigens worden bedacht dat die voor "Rijssen" betrekking hebben op één bepaald moment, namelijk de C.B.S.-meitelling van 1988, terwijl die voor het voormalige Consulerentschap het gemiddelde weergeven voor de boekjaren 1984/85, 1985/86 en 1986/87.

Voor de weide - en de gemengde bedrijven is voor de beschouwde jaren de gemiddelde arbeidsopbrengst per sbe berekend. Tabel 4.2 laat zien dat de arbeidsopbrengst per sbe op de bedrijven in "Rijssen" over het algemeen lager is dan op de grotere weidebedrijven in het Oostelijk en Centraal Zandgebied en ook lager dan op kleinere weidebedrijven in de Zandgebieden.

Tabel 4.2 De arbeidsopbrengst (in guldens) per sbe

Bedrijfstype	Gebied	1984/85	1985/86	1986/87
Grotere Weidebedrijven *)	Oostelijk en Centraal Zandgebied	278	328	322
Kleinere Weidebedrijven *)	Zandgebieden	229	253	265
Weide bedrijven	Rijssen (raming)	204	230	214
Gemengde bedrijven	Rijssen (raming)	262	243	203

*) In alle 3 boekjaren is de grens tussen grotere en kleinere bedrijven gesteld op 158 sbe. De ondergrens voor kleinere bedrijven is gesteld op 79 sbe.

Bron: LEI. Bedrijfsuitkomsten in de landbouw (BUL).
Boekjaren 1983/84 t/m 1986/87.

Gemiddeld bedraagt de arbeidsopbrengst per sbe voor de weide- en gemengde bedrijven in het voormalige consulerentschap f 216,-.

Bedrag is aangehouden om een indruk te geven van de inkomenssituatie op alle hoofdberoepsbedrijven - dus ongeacht het bedrijfstype en de bedrijfsomvang - in "Rijssen" in 1988.

Uitgaande van een gemiddelde bedrijfsomvang van 178 sbe en een gemiddelde arbeidsbezetting (mannen + vrouwen) van 1,9 personen in 1988, komt in dat jaar in "Rijssen" de gemiddelde arbeidsopbrengst per bedrijf en per arbeidskracht uit op respectievelijk f 38.450,- en f 20.235,-.

Hierbij moet men zich realiseren dat het hier gaat om de arbeidsopbrengst, dat wil zeggen het netto-overschot vermeerderd met de berekende en/of betaalde kosten van arbeid. Ongeveer de helft van alle arbeidskrachten zijn bedrijfshoofden. Hun inkomen uit het bedrijf zal dikwijls hoger zijn dan de arbeidsopbrengst omdat bepaalde posten wel kosten, maar geen uitgaven zijn. Ook zal een aantal bedrijfshoofden kunnen beschikken over inkomen uit andere bronnen. Tabel 4.3 geeft hiervan een beeld voor de kleinere weidebedrijven in de Zandgebieden en laat zien dat het gezinsinkomen op deze bedrijven aanzienlijk boven de arbeidsopbrengst van de ondernemer (op pachtbasis) ligt.

Tabel 4.3 Inkomensvorming op kleinere weidebedrijven in de Zandgebieden (gemiddeld in guldens per bedrijf)

	1984/85	1985/86	1986/87
Arbeitsopbrengst van de ondernemer	2129	4351	11907
Incidentele bedrijfsopbrengsten	1757	1779	2626
Niet-uitbet. vergoeding voor bedr.verm.	5768	6564	8376
Ondernemersinkomen	9654	12694	22909
Berekend loon gezinsleden	24448	25042	17970
Gezinsinkomen uit het bedrijf	34102	37736	40879
Totaal inkomen van buiten het bedrijf	12813	12726	11148
Totaal gezinsinkomen	46915	50462	52027

Bron: LEI. De financiële positie van de landbouw.
Boekjaren 1984/85 t/m 1986/87.

In het boekjaar 1985/86 bedroegen het vergelijkbaar minimum-inkomen 1) en het C.A.O.-loon in de landbouw 2) respectievelijk f 34.000,- en f 54.400,-. Wanneer de in tabel 4.4 opgenomen globaal berekende arbeidsopbrengsten hiermee worden vergeleken, dan blijkt dat op veel bedrijven in "Rijssen" de bedrijfsomvang en/of de arbeidsopbrengst per sbe waarschijnlijk te gering zijn om een arbeidsinkomen te realiseren dat op het niveau van de minimum-loonkosten ligt.

- 1) Inkomen dat een zelfstandige moet verdienen om globaal eenzelfde netto-besteedbaar inkomen over te houden als een werknemer met een minimum-inkomen.
- 2) C.A.O.-loon voor een vakarbeider in de landbouw inclusief sociale lasten.

Tabel 4.4 Bedrijven en arbeidskrachten naar arbeidsopbrengst per arbeidskracht (hoofdberoepsbedrijven; 1988)

Arbeitsopbrengst per arbeidskracht 1)	Aantal be- drijven	Aantal arbeidskrachten		
		mannen	vrouwen	totaal
minder dan 15.000 gld.	32	38	12	50
15.000 tot 20.000 gld.	26	29	9	8
20.000 tot 25.000 gld.	56	83	26	109
25.000 tot 30.000 gld.	14	26	8	34
30.000 tot 35.000 gld.	5	13	3	16
Totaal	133	189	58	247

1) Berekend op basis van f 216,- arbeidsopbrengst per sbe (zie tekst).

De arbeid die door het bedrijfshoofd in het bedrijf wordt ingezet zal veelal niet volgens de geldende CAO-normen worden beloond. Dank zij het meewerken van de echtgenote, de niet-uitbetaalde vergoeding voor bedrijfsvermogen en inkomen van buiten het bedrijf, zal het totale gezinsinkomen meestal toch nog een aanvaardbaar niveau kunnen bereiken.

5. Verwachte ontwikkelingen in de periode 1988-1998 zonder landinrichting

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een beeld geschetst van de mogelijke ontwikkelingen in de landbouw in "Rijssen" voor de periode 1988-1998. Hierbij wordt uitgegaan van een aantal uitgangspunten. Bij de keuze van de uitgangspunten wordt rekening gehouden met algemene en gebiedsspecifieke ontwikkelingen in het jongste verleden en de verwachtingen daaromtrent voor de komende jaren. Met mogelijke invloeden van landinrichting op de toekomstige ontwikkelingen wordt geen rekening gehouden. Mede hierdoor en door thans nog niet voorzienbare andere ontwikkelingen op economisch, technologisch en landbouwpolitiek gebied, kan de werkelijke situatie in 1998 er anders uitzien dan is berekend.

5.2 Ontwikkeling van het aantal bedrijven

De ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven is het resultaat van uittreding uit en toetreding van bedrijfshoofden tot deze beroepsgroep. Gezien de vergrijzing van de bedrijfshoofden is in de komende jaren een toename van het aantal bedrijfsbeëindigingen te verwachten. Van de bedrijfshoofden is in 1988 67% 50 jaar of ouder. Van deze groep van 89 bedrijfshoofden heeft 26% geen opvolger en weet 12% niet of er te zijner tijd een opvolger zal zijn. Het is denkbaar dat oudere bedrijfshoofden zonder opvolger op grond van de huidige beleidsmaatregelen (superheffing en mestwetgeving) geneigd zijn hun bedrijf eerder te beëindigen dan zij zonder deze maatregelen zouden doen. Het kan namelijk financieel aantrekkelijk zijn het bedrijf van de hand te doen tegen de huidige relatief hoge prijzen die voor grond met quota wordt betaald. Dit geldt in het bijzonder voor kleine melkveebedrijven met een traditionele stal. Het is aannemelijk dat de grond met quotum wordt opgekocht door de grotere bedrijven met een ligboxenstal om langs deze weg de door de superheffing vrijgekomen standplaatsen weer te bezetten met melkkoeien. Volgens deze gedachtengang kan in de komende jaren bedrijfsbeëindiging van hoofdberoepsbedrijven vaker gepaard gaan met opheffing dan in het jongste verleden het geval was.

Onder de bedrijven met een opvolger komen een aantal kleinere bedrijven voor. Dikwijls werkt de opvolger op deze bedrijven al geheel of gedeeltelijk buiten het bedrijf. Voortzetting van een dergelijk bedrijf als hoofdberoepsbedrijf is vaak niet mogelijk omdat het bedrijf op langere termijn onvoldoende inkomen afwerpt. Voortzetting van het bedrijf als nevenbedrijf is dan een

alternatief. Dit leidt eveneens tot een vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven. Of dit ook leidt tot een toename van het aantal nevenbedrijven is de vraag. Omdat de mogelijkheden om vee in te scharen van en/of snijmais te verkopen aan hoofdberoepsbedrijven kleiner zijn geworden door de superheffing, zal het aanhouden van een nevenbedrijf financieel minder aantrekkelijk zijn dan in het verleden. Op grond hiervan zou men een vermindering van het aantal nevenbedrijven verwachten. Aan de andere kant is men in deze streek erg gehecht aan het familiebezit. Dit kan tot gevolg hebben dat men het bedrijf toch overneemt en voortzet als nevenbedrijf ook wanneer dat geen financieel voordeel oplevert. Hierdoor wordt de afname van het aantal nevenbedrijven afgezwakt.

Op grond van de ontwikkelingen in de periode 1983-1988 en de hiervoor aangegeven uitgangspunten zal het aantal hoofdberoepsbedrijven in "Rijssen" verminderen van 133 in 1988 tot 115 in 1998. De vermindering zal in de toekomst derhalve sneller gaan dan in het jongste verleden.

Het aantal nevenbedrijven dat tussen 1983 en 1988 gelijk bleef, zou kunnen afnemen van 63 in 1988 tot 55 in 1998. Het aandeel van de nevenbedrijven in het totaal aantal bedrijven zal dan in 1998 even groot zijn als in 1988, namelijk 32%.

Tabel 5.1 Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven in de periode 1983-1998

Beginsituatie		Uit- treding	Toetre- ding	Eindsituatie		Afname per jaar (%)
jaar	aantal bedrijven			jaar	aantal bedrijven	
1983	139	20	14	133	1988	0,9
1988	133	24	16	125	1993	1,2
1993	125	28	18	115	1998	1,7

5.3 De totale oppervlakte cultuurgrond en het grondgebruik

Tussen 1983 en 1988 is de totale geregistreerde oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij agrariërs in "Rijssen" met 94 ha toegenomen tot 2548 ha. Een sluitende verklaring voor de herkomst van deze toename is niet te geven (zie 2.4). Er is dan ook onvoldoende reden om voor de komende jaren opnieuw met een toename rekening te houden. Omdat er verder vanuit wordt gegaan dat geen cultuurgrond aan de landbouw zal worden onttrokken voor niet-agrarische doeleinden (reservaatvorming, woningbouw, en dergelijke), wordt voor 1998 aangehouden dat de totale oppervlakte geregistreerde cultuurgrond dan ongeveer even groot zal zijn als in 1988, namelijk 2550 ha.

Tabel 5.2 *Ontwikkeling van de totale oppervlakte (in ha) cultuurgrond in de periode 1983-1998*

	1983	1988	1998
Hoofdberoepsbedrijven	2003	2144	2200
Nevenbedrijven	451	404	350
Alle bedrijven	2454	2548	2550

Tussen 1983 en 1988 nam de oppervlakte cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven toe met 141 ha terwijl deze op de nevenbedrijven afnam met 47 ha. Voor de komende jaren wordt voor de nevenbedrijven eenzelfde gemiddelde oppervlakte aangehouden als in 1988. Omdat het aantal nevenbedrijven zal afnemen, betekent dit ook een daling van de oppervlakte cultuurgrond op deze bedrijven tot 350 ha in 1998. Er blijft dan voor de hoofdberoepsbedrijven in dat jaar 2200 ha over.

Gegeven een oppervlakte cultuurgrond op de hoofdberoepsbedrijven van 2200 ha en een aantal bedrijven van 115, komt de gemiddelde bedrijfsoppervlakte in 1998 uit op 19 ha, dat is 3 ha meer dan in 1988. Hierbij is er vanuit gegaan dat de grotere melkveehouders, ondanks de superheffing, toch nog belangstelling hebben om grond aan te kopen. Dit zal in de eerste plaats gelden voor grond met melkquotum om de open standplaatsen in de ligboxenstal te herbezetten met melkkoeien. Een aantal van hen zal echter ook belangstelling hebben voor grond zonder melkquotum, met name zij die tot dusverre ruwvoer (snijmais) aankochten. Zij zullen er dikwijls de voorkeur aangeven dit ruwvoer zelf te verbouwen.

Tussen 1983 en 1988 is op de hoofdberoepsbedrijven in "Rijssen" het aandeel van het grasland in de totale oppervlakte cultuurgrond gedaald van 84% tot 76%. De oppervlakte bouwland die zowel relatief als absoluut in betekenis toenam, is vrijwel geheel in gebruik voor de verbouw van snijmais. Het is niet waarschijnlijk dat het aandeel van het grasland verder terug zal lopen omdat de gronden die zich daarvoor het beste lenen waarschijnlijk al in gebruik zijn voor de snijmaisteelt.

5.4 Rundveehouderij

5.4.1 Melkvee

De melkveestapel in "Rijssen" bestaat in 1988 uit 4432 dieren. Ten opzichte van 1983 betekent dit een inkrimping met bijna 16%. De ene helft van de melkveestapel behoort tot het MRY-ras en de andere helft tot het F.H.-ras. Schmmige melkveehouders

met M.R.Y.-koeien houden vast aan het zuivere MRY-ras (dubbeldoel-ras); anderen kruisen (een deel van) hun koeien met H.F.-stieren en/of stieren van een vleesras. Bij de koeien van het F.H.-ras vindt kruising met H.F.-stieren steeds meer ingang.

Bij de vooruitberekening van het aantal melkkoeien in 1998 wordt van de volgende veronderstellingen uitgegaan:

- het heffingvrije quotum in "Rijssen" zal in 1998 gelijk zijn aan dat in 1988. Dit betekent dat geen korting op het quotum van 1988 zal worden toegepast. Ook zal het saldo van eventuele aan- en verkoop van quota voor "Rijssen" nihil zijn.
- het heffingvrije quotum in "Rijssen" in 1988 juist wordt volgemolken door het in mei van dat jaar geregistreerde aantal melkkoeien. Dit betekent dat er in "Rijssen" geen onderen geen overschrijding van het melkquotum plaatsvindt.
- de gemiddelde melkproduktie per koe zal stijgen van 6000 kg in 1988 tot 7000 kg in 1998. Volgens het O.R.S. 1) bedroeg het districtsgemiddelde voor Goor in 1987/88 6204 kg. Het betreft hier de gemiddelde produktie van gecontroleerde dieren in een groter gebied dan "Rijssen". In dit district wordt ongeveer 3/4 deel van de melkkoeien gecontroleerd. Volgens deskundigen van het Consultenschap voor de Rundveehouderij kan voor "Rijssen" voor alle melkkoeien in het jaar 1987/88 gemiddeld 6000 kg melk per koe per jaar worden aangehouden. Een stijging van de gemiddelde melkproduktie per koe per jaar met gemiddeld 1,5% per jaar tot 7000 kg in 1998 wordt door deskundigen en melkveehouders in het gebied mogelijk geacht. Hieraan kan worden toegevoegd dat in Saasveld-Gammelke in 1996 een gemiddeld produktie van 7000 kg bereikbaar wordt geacht.

Op grond van voorgaande veronderstellingen en uitgaande van 4432 melkkoeien in mei 1988 zullen er in 1998 in "Rijssen" ongeveer 3800 melkkoeien zijn. Wanneer vervolgens wordt verondersteld dat in 1998 op eenzelfde deel van de hoofdberoepsbedrijven (90%) melkvee wordt gehouden als in 1988 en bovendien alle melkkoeien in 1998 worden gehouden op hoofdberoepsbedrijven, dan bedraagt het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf met melkkoeien in 1998 in "Rijssen" 36, dat is evenveel als in 1988.

5.4.2 Jongvee

Tussen 1983 en 1988 is op de hoofdberoepsbedrijven in "Rijssen" het gemiddeld aantal stuks jongvee per 100 melkkoeien gestegen van ruim 68 tot ruim 74. Dit laatste cijfer is relatief hoog; daarom wordt voor 1998 aangehouden 70. Uitgaande van dit

1) Coöperatieve Vereniging Rundveesyndicaat voor Overijssel en Flevoland B.A.

laatste cijfer en 3800 melkkoeien zal het aantal stuks jongvee op de hoofdberoepsbedrijven in 1998 ongeveer 2660 bedragen. Met 40 stuks jongvee op de nevenbedrijven zal het totaal aantal stuks jongvee in "Rijssen" in 1998 ongeveer 2700 bedragen.

5.4.3 Mestvee

Tussen 1983 en 1988 steeg in "Rijssen" op de hoofdberoepsbedrijven het gemiddelde aantal stuks mestvee per 100 stuks melk- en jongvee van vijf naar dertien. Zoals hiervoor bleek wordt ook in de komende jaren een verdere daling van het aantal stuks melk- en jongvee verwacht. De veehouders zullen er naar streven de daardoor vrijkomende standplaatsen een nuttige bestemming te geven. Beginnen met het houden van mestvee of uitbreiding van de mestveestapel ligt dan voor de hand. Wanneer het aantal stuks mestvee per 100 stuks melk- en jongvee in de komende jaren ongeveer zou verdubbelen tot 25 in 1998, dan zullen er in dat jaar 1615 stuks mestvee worden gehouden.

In 1983 en 1988 werd op respectievelijk 44% en 58% van de hoofdberoepsbedrijven mestvee gehouden. Wanneer dit percentage in 1998 zou zijn toegenomen tot 75, dan zullen er in dat jaar 86 bedrijven met mestvee zijn. Dit houdt in een stijging van het gemiddeld aantal stuks mestvee op bedrijven met mestvee van zeven in 1983 via dertien in 1988 tot negentien in 1998.

Tussen 1983 en 1988 is het percentage nevenbedrijven met mestvee gestegen van 24 tot 38. Aangenomen wordt dat in 1998 op de helft van de dan aanwezige 55 nevenbedrijven mestvee wordt gehouden. Wanneer het gemiddeld aantal dieren per bedrijf met mestvee verder zou toenemen van drie in 1983 via negen in 1988 tot twaalf in 1998, dan zullen in laatstgenoemd jaar op de nevenbedrijven in "Rijssen" ongeveer 330 stuks mestvee worden gehouden.

5.4.4 Rundvee

In 1983 werden op de hoofdberoepsbedrijven in "Rijssen" in totaal 9051 stuks rundvee (melk- + jong- + mestvee) gehouden en in 1988 8626 stuks. Volgens de voorgaande berekeningen kan dit aantal tot 1998 verder dalen tot 8075. De berekende vermindering is, gelet op de te verwachten afname van het aantal hoofdberoepsbedrijven en daardoor ook van het aantal standplaatsen, niet onwaarschijnlijk.

De veedichtheid op de hoofdberoepsbedrijven zal, gebaseerd op het aantal stuks rundvee, dalen van 3,4 in 1983 via 3,0 in 1988 tot 2,7 grootvee-eenheden per ha grasland + voedergewassen in 1998.

Aangenomen is dat op de nevenbedrijven in "Rijssen" in 1998 geen melkkoeien meer worden gehouden. Voorts wordt verondersteld

dat het aantal stuks jongvee zal dalen tot veertig en het aantal stuks mestvee zal stijgen tot 330. Het totale aantal stuks rundvee op de nevenbedrijven zal dan 370 bedragen tegen 430 in 1988 en 587 in 1983. De veedichtheid op de nevenbedrijven is gedaald van 0,8 gve/ha grasland + voedergewassen in 1983 tot 0,7 in 1988 en zal in 1998 ook 0,7 bedragen.

Door de verwachte daling van de veebezetting die zich op de hoofdberoepsbedrijven in de komende tien jaar zal voordoen, zullen deze bedrijven zelf in een groter deel van de ruwvoerbehoefte kunnen voorzien. Gezien de verschillen in veedichtheid tussen de bedrijven zullen er echter in de naaste toekomst toch nog wel bedrijven zijn die, ondanks een intensief grondgebruik, toch nog ruwvoer moeten aankopen. Dit ruwvoer kan dan wellicht binnen het gebied zelf worden aangekocht van bijvoorbeeld nevenbedrijven. Import van snijmais van elders lijkt dan overbodig. Op bedrijven waarop de veedichtheid al relatief laag is, zou overgegaan kunnen worden tot een extensivering van het grondgebruik door het kunstmestgebruik te verminderen.

5.5 Intensieve veehouderij

In 1988 behoren van de 133 hoofdberoepsbedrijven er tien tot de intensieve veehouderijbedrijven. Dit aantal bedroeg in 1983 eveneens tien. Van de bedrijven die tot een ander type behoren houden er in 1988 negentien fokvarkens en 53 mestvarkens. Ook houden er enkele leghennen of slachtkuikens.

De intensieve veehouderijbedrijven hebben bij de huidige mestnormen al vrijwel alle een mestoverschot (3.3). Daarom alleen al is het weinig waarschijnlijk dat deze bedrijven de produktieomvang nog zullen uitbreiden. Behalve de mestwetgeving kan ook toepassing van de ecologische richtlijn uitbreiding in de weg staan. Dit geldt overigens ook voor de andere hoofdberoepsbedrijven, waarop het volgens de huidige mestnormen meestal nog wel mogelijk is om met een tak van intensieve veehouderij te beginnen of deze uit te breiden. De animo hiervoor lijkt echter niet groot. Bovendien zullen de mogelijkheden in de toekomst bij strengere normen kleiner worden. Om deze redenen wordt verwacht dat de omvang van de intensieve veehouderij in de komende jaren op de hoofdberoepsbedrijven in "Rijssen" weinig zal veranderen.

Ook op de nevenbedrijven is om dezelfde redenen geen groei van de produktieomvang van de intensieve veehouderij te verwachten. Eerder zal op deze bedrijven sprake zijn van een verdere afname.

6. Discussie en slotopmerkingen

6.1 Discussie

De in 5 gepresenteerde vooruitberekeningen zijn in belangrijke mate afhankelijk van de gemaakte veronderstellingen. Andere veronderstellingen zullen derhalve tot andere uitkomsten leiden. Daarom wordt hieronder nagegaan hoe andere veronderstellingen ten aanzien van de ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven en de melkproduktie per koe de uitkomsten van de vooruitberekeningen kunnen beïnvloeden.

Volgens streekkeners hebben van de 89 hoofdberoepsbedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder er in 1988 55 een opvolger en 23 geen opvolger. Van de overige elf bedrijfshoofden is dat nog niet bekend.

Van de 55 bedrijven met een opvolger zijn er vijf kleiner dan 110 sbe en van de elf bedrijven waarop de opvolging nog onbekend is drie. Men kan zich afvragen of deze acht kleine bedrijven ooit zullen worden overgenomen en als hoofdberoepsbedrijf zullen worden voortgezet. De bedrijven zonder opvolger zijn op één na alle kleiner dan 110 sbe en zullen waarschijnlijk bijna alle worden opgeheven. Het is dan ook waarschijnlijk dat het aantal hoofdberoepsbedrijven in de komende jaren met ongeveer dertig zal verminderen. Een deel daarvan kan (tijdelijk) als nevenbedrijf worden voortgezet.

Een onzekere factor is het tijdstip van opheffing van de bedrijven. Hierbij gaat het met name om de twintig bedrijfshoofden van 50-55 jaar en de 31 bedrijfshoofden van 55-60 jaar. Van deze 51 bedrijfshoofden hebben er zestien geen opvolger, terwijl dat van tien onbekend is. De uitkomst van de prognose in 1998 is sterk afhankelijk van het moment waarop de beëindigers uit deze twee leeftijdsklassen hun bedrijf van de hand doen. Persoonlijke factoren zoals bijvoorbeeld gezondheid of de mogelijkheid het bedrijf goed te kunnen verkopen, kunnen van grote invloed zijn op de bepaling van het moment van bedrijfsbeëindiging. Het is dus mogelijk dat het voor 1998 in "Rijssen" berekende aantal van 115 hoofdberoepsbedrijven al een paar jaar eerder of pas een paar jaar later zal worden bereikt.

De melkveestapel in "Rijssen" bestaat voor ongeveer de helft uit F.H.-koeien en voor de helft uit M.R.Y.-koeien. De F.H.-koeien worden in toenemende mate gekruist met H.F.-stieren. Hierdoor is de melkproduktie per koe sterk toegenomen.

De MRY-melkveehouders zijn tot nu toe terughoudender bij het kruisen met H.F.-stieren. De grote vraag is: "Wat gaan de MRY-melkveehouders in de komende jaren doen?" Wanneer ook zij

overwegend overgaan tot kruising met H.F.-stieren, dan zal de melkproduktie van de gekruiste MRY-koeien nog sterk kunnen stijgen. Dit zou tot gevolg kunnen hebben dat het gebiedsgemiddelde dat voor 1998 is bepaald op 7000 kg gemiddeld per koe moet worden verhoogd tot bijvoorbeeld 7500 kg. Bij een gelijkblijvend melkquotum betekent dit dat het berekende aantal melkkoeien in 1998 zal dalen met ongeveer 250 tot ongeveer 3550. Wanneer de andere veronderstellingen gelijk blijven zal het aantal stuks jongvee met 175 afnemen tot 2485. Dit betekent dat er in totaal zo'n 425 standplaatsen meer beschikbaar zullen komen.

De vermindering van het aantal melkkoeien betekent geen aantasting van de inkomensmogelijkheden. De produktiviteit van het melkvee neemt immers toe. Door de vermindering van het aantal dieren zal meer aandacht aan de verzorging van het vee en de ruwvoederwinning kunnen worden besteed.

Het is de vraag of de extra vrijkomende standplaatsen bij een verder stijgende melkproduktie per koe kunnen worden ingenomen door mestvee. Door een verdere uitbreiding van de mestveestapel zouden de slachtveemarkten kunnen worden overvoerd. Hier van zou een zodanige prijsdrukkende werking kunnen uitgaan dat de vleesveeproduktie financieel minder aantrekkelijk wordt.

6.2 Slotopmerkingen

Strengere richtlijnen in het kader van de Hinderwet en aanvullende regels in streek- en bestemmingsplannen - buitengebied met betrekking tot de mestproblematiek kunnen gevolgen hebben voor de uitbreidings- en aanpassingsmogelijkheden van de agrarische bedrijven.

Voor het bereiken van een hoge melkproduktie per koe zijn onder meer de kwantiteit en de kwaliteit van het ruwvoer van grote betekenis. Nu passen sommige melkveehouders wegens de slechte verkavelingssituatie en het gemis van een huiskavel van voldoende grootte noodgedwongen zomerstalvoeding toe. Wanneer hierin verbetering kan worden gebracht zal dat een meer optimale bedrijfsvoering en daling van de produktiekosten tot gevolg kunnen hebben. Het is goed mogelijk dat dan de oppervlakte snijmais wordt teruggedrongen omdat zomerstalvoeding niet langer noodzakelijk zal zijn.

Literatuur

Aukema, S. en J.G.A. Overgauw
De financiële positie van de landbouw
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, diverse jaren
Periodieke Rapportage

Dijk, J.P.M. van en A.L.J. van Vliet
Bedrijfsuitkomsten in de landbouw (BUL)
Boekjaren 1983/84 t/m 1986/87
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1988
Periodieke Rapportage 11-86/87

Hoek, J.M. van den
De landbouw in Saasveld-Gammelke; Een landinrichtingsgebied in
Twente
Den Haag, LEI, 1988

Ministerie van Landbouw en Visserij
Ruilverkaveling Rijssen; Overwegingen en uitgangspunten
Den Haag, 1987

Wijnands, J.H.M.
Voorzichtig optimisme over mestoverschotten,
Meststoffen (1988) 1

Bijlagen

Bijlage 1 Toelichting op enige veel gebruikte termen

1. Landbouwtelling

Voor de samenstelling van dit rapport is gebruik gemaakt van gegevens uit de metellingen van de landbouw. Deze gegevens hebben betrekking op alle geregistreerde bedrijven met een produktie-omvang van meer dan 10 sbe, die in het landinrichtingsgebied liggen en op de cultuurgrond die zij in gebruik hebben. Omdat de indeling in beroepsgroepen afwijkt van die in de landbouwtellingen zijn alleen de gegevens van alle bedrijven vergelijkbaar met die van andere gebieden.

2. Beroepsgroepen

De indeling in beroepsgroepen wijkt af van die in de landbouwtelling. Aan de hand van informatie van streekkenners is de volgende indeling gehanteerd.

Hoofdberoepsbedrijven = A + B - bedrijven:

- A het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf;
- B meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd een nevenberoep.

Nevenbedrijven = C + D - bedrijven:

- C minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed;
- D rustende agrariërs of rustende niet-agrariërs met grondgebruik.

3. Standaardbedrijfseenheden (sbe)

Een standaardbedrijfseenheid is een eenheid waarin de omvang van een agrarisch bedrijf en van de afzonderlijke produktierichtingen binnen een bedrijf wordt uitgedrukt. Een sbe komt overeen met een bepaald bedrag aan toegerekende factorkosten in een basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder

Sbe-normen per ha en per dier					

	1981	1986		1981	1986

Grasland	1,1	1,1	Schapen	0,28	0,28
Snijmais	3,5	2,9	Mestkalveren	0,32	0,33
Melkkoeien	2,1	2,5	Mestvarkens	0,15	0,14
Jongvee	0,7	0,52	Fokvarkens	1,15	0,95
Mestvee	0,5	0,5	Leghennen	0,01	0,0045
			Slachtkuikens	0,003	0,003

normale omstandigheden. Onder invloed van economische en technische factoren ontwikkelt de toegevoegde waarde per dier of per ha gewas zich in de verschillende produktietakken niet gelijk. De sbe-normen worden daarom periodiek herzien. In dit verslag zijn voor 1983 de normen van 1981 gebruikt en voor 1988 de normen van 1986. Hierdoor vormen sbe-gegevens uit beide jaren geen goede graadmeter voor de ontwikkeling van het produktievolume, maar wel van de netto-toegevoegde waarde. Hiervoor is een opsomming van de in 1981 en 1986 vastgestelde normen voor de voornaamste gewassen en dieren opgenomen.

4. Bedrijfstypen

Voor de indeling in bedrijfstypen is per bedrijf het aantal standaardbedrijfseenheden (sbe) berekend voor de akkerbouw, de rundveehouderij, de tuinbouw en de intensieve veehouderij. Afhankelijk van het percentage sbe dat per bedrijf voor deze onderdelen werd gevonden zijn de hoofdberoepsbedrijven ingedeeld in "bedrijfstypen". Onderscheiden zijn:

- a. Zuivere melkveehouderijbedrijven: 80% of meer van de sbe voor melkveehouderij;
- b. Overwegend melkveehouderijbedrijven: 60-80% van de sbe voor melkveehouderij;
- c. Intensieve veehouderijbedrijven: 60% of meer van de sbe voor intensieve veehouderij;
- d. Overige bedrijven

5. Arbeidsjaareenheden (AJE)

In 1983 zijn de gegevens per werknemer uit de arbeidskrachtentelling omgerekend tot arbeidsjaareenheden op basis van 2000 uur per AJE waarbij 1 persoon maximaal voor 1 AJE is geteld.

6. Arbeidskrachten

In 1983 hebben de cijfers betrekking op arbeidskrachten die regelmatig het gehele jaar door gedurende tenminste twintig uur per week op eenzelfde agrarisch bedrijf werken. Vanaf 1987 wordt echter geen onderscheid meer gemaakt tussen regelmatig en niet-regelmatig werkzame gezinsarbeidskrachten. De cijfers in 1988 hebben dan ook betrekking op alle gezinsarbeidskrachten (dus zoveel regelmatig als niet-regelmatig werkzaam) en bovendien op de regelmatig werkzame niet-gezinsarbeidskrachten.

7. Grootvee-eenheden (gve)

Een grootvee-eenheid komt overeen met de netto-energiebehoefte van een volwassen melkkoe van 550 kg levendgewicht met een dagproduktie van 15 kg melk met 4% vet. Het veebestand wordt daarbij als volgt omgerekend:

Gve per dier

koe	1
jongvee	0,4
mestvee	0,7
schaap	0,1
paard boven 2 jaar	1,0

8. Oppervlakte cultuurgrond "gemeten maat"

Dit is de oppervlakte cultuurgrond die in gebruik is bij het agrarische bedrijf, evenwel zonder tuin voor eigengebruik, grienden, riet of biezen, bos, gebouwen, erf, sloten en niet in gebruik zijnde cultuurgrond. Wanneer dat wel wordt meegeteld, dan wordt gesproken van de oppervlakte "kadastrale maat".

9. Kavel en huiskavel

Onder een kavel wordt verstaan een stuk cultuurgrond dat behoort tot het bedrijf en dat rondom omsloten wordt door land van een ander. Het komt er dus op neer, dat als een afzonderlijke kavel wordt beschouwd elk aaneengesloten stuk cultuurgrond dat tot het bedrijf behoort, maar dat men vanuit de hoofdbedrijfsgebouwen niet kan bereiken zonder dat men over grond van een ander gaat. Onder grond van een ander wordt ook verstaan een spoorweg, een verkeersweg, een kanaal, enz.

Een huiskavel is een kavel waarop het (de) bedrijfsgebouw(en) staat (staan).

Bijlage 2 Een vergelijking van enkele kengetallen van hoofberoepsbedrijven in "Rijssen en "Hengelo" 1)

	"Rijssen"		Hengelo" 1)	
	melkveeh.	overige	weide	gemengde
Aantal bedrijven	96	27	53	85
Gem. opp. per bedr. (ha)	17,8	13,7	23,0	13,8
Gem. omvang per bedr. (sbe)	167	218	191	221
Gem. arb. bez. per bedr. 2)	1,9	1,9	1,7	1,6

- 1) Betreft het werkgebied van het voormalige consultantschap voor de Rundveehouderij te Hengelo (O).
- 2) In "Rijssen": vaste arbeidskrachten (m+v) en in "Hengelo" volwaardige arbeidskrachten (v.a.k.'s).